

"היחידים בליטא הבאים לעורר את ההמונים ליהדות" – העיתונות של תנועות השיבה למסורת בליטא בין שתי מלחמות העולם

בן-ציון קליבנסקי

תקציר

עם הקמתה של מדינת ליטא בין שתי מלחמות העולם, גבר תהליך החילון בקרב יהודיה. באווירה זו יזמו אישים אורתודוקסיים ייסוד חברות לימוד בשם "תפארת-בחורים" לצעירים עמלים בעיירות, במטרה לקרבם אל המסורת. ב-1927 הוקם מרכז לאיגוד החברות לתנועה, ובתוך שנים אחדות היא מנתה יותר ממאה חברות.

ההצלחה של תפארת-בחורים הגברית דרבנה נשים אורתודוקסיות להקים משנת 1931 חברות לימוד בשם "בית-יעקב", במגמה לקרב לדת נשים בנות מעמד הפועלים שהתרחקו מהמסורת. אף הן הקימו מרכז במטרה להרחיב את החברות החדשות לתנועה. בחלוף הזמן שאפה התנועה לאגד בתוכה גם נשים אורתודוקסיות, כדי להעניק להן כלים להתמודדות עם הרוחות החדשות שהביאו ילדיהן מן החוץ.

אחד האמצעים העיקריים לאיגוד חברי כל אחת מהתנועות ולהרחבת שורותיהן היה פרסום ביטאון תנועתי: **צום יוגנט** (אל הנוער) לגברים ו**בית יעקב** לנשים. הביטאונים שימשו כלי ביטוי לחברי התנועות, ובתוכם העשיר ובתדירות הופעתם שיקפו את ההתרחשויות בתנועות ואת הישגיהן, לצד הקשיים המורכבים שבהם נתקלו.

מילות מפתח: יהדות ליטא, שיבה למסורת, חברות לימוד, תנועות תפארת-בחורים, תנועות בית-יעקב

הקדמה

היהודים שהתגוררו בחבלי דוכסות ליטא שבאיחוד הפולני-ליטאי במאות השש-עשרה עד השמונה-עשרה התגבשו בהדרגה לקהילה בעלת מאפיינים ייחודיים, שאחד הבולטים שבהם היה הלמדנות. מאפיין זה התפתח הודות ללימוד התורה, שהיה יסוד תרבות מובנה בהווייתם של היהדות הליטאית ועליו התחנכו הן בני העילית הלבדנית שפרסמו את שמה של הקהילה בעולם היהודי והן בני ההמון הפשוט שהיו רוב מניינה ובניינה.¹

* הציטוט בכתורת תורגם מתוך: עלא שמואלוביץ, 5 יאָר "בית-יעקב" אין ליטע, קידן, סיוון תרצ"ז, עמ' 13 (להלן: שמואלוביץ, 5 יאָר). כל התרגומים מידיש במאמר הם שלי (בצ"ק).

היהודים השתייכו לחברות לימוד על פי כישוריהם. בשעות הבוקר לפני תפילת שחרית ובשעות הערב בין תפילת מנחה לתפילת ערבית הם נהגו לחבור לחברות הלימוד שלהם וללמוד תלמוד, משנה, הלכה או חומש או למצער לומר תהילים יחד.²

בשלהי המאה השמונה-עשרה עברה היהדות הליטאית לחסותה של האימפריה הרוסית ואזור מגוריה הוגבל לתחום המושב. השלטונות החדשים ניסו להשפיע על מאפייניה במראה החיצוני ובחינוך הילדים. למאמצי השפעה אלה חברו ההשכלה שהתפשטה למן ראשית המאה התשע-עשרה והמודרנה שחלחלה עקב רפורמות שלטוניות שהונהגו החל באמצע המאה.³ הביטוי הראשון להשפעות אלה ניכר תחילה בצעירים למדנים מוכשרים. ברבות השנים התרחבו ההשפעות האלה לשכבות העממיות ואף למשפחות תורניות מובהקות שילדיהן הצטרפו למערכות חינוך מודרניות, ממשלתיות או יהודיות, שפעלו לצד ה"חדר" והישיבה המסורתיים.⁴

שינויים אלה חלחלו והטביעו את רושםם בחברה היהודית הליטאית שבתחום המושב, אך לא ערערו את המרקם התרבותי-חברתי הבעל-ביתי הישן בעיירות הליטאיות, שנשען על חברות הלימוד המסורתיות המקומיות. ממרקם זה נעדרו שתי קבוצות: צעירים עמלים ונשים.

צעירים עמלים עובדי כפיים וסוחרים זעירים קנו את חינוכם הראשוני ב"חדר" או בתלמוד תורה הקהילתי, ובבגרותם שכחוהו עקב נסיבות חיים ועבודתם. רובם באו מהשכבות הנמוכות של החברה היהודית, ומקומם הרוחני החברתי היה בשולי הדת, בגבול הדק שבין המסורת לחילון. בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה החלו אנשי מעשה להקים חברות לימוד ייחודיות, תפארת-בחורים, שבהן למדו פעמים אחדות בשבוע ספרי יסוד תורניים, פרשת השבוע עם פירוש רש"י, הלכה בסיסית, פרקי נביא ואגדות מהתלמוד והיסטוריה יהודית. חברות לימוד אלה פעלו בעיירות יהודיות ליטאיות רבות לצד החברות המסורתיות.⁵

הנשים היו עסוקות בעבודות הבית ובגידול הילדים ולכאורה היה זה אך טבעי שמקומן לא יכירן בספסלי הלימוד. אך היו הורים שראו חשיבות בהקניית ידיעות מסורתיות בסיסיות לבנותיהם אם בלימוד ביתי ואם בהצטרפות ל"חדרי" בנים או בלימוד ב"חדרים" שנועדו לבנות ובעלי יכולת כלכלית שלחו את בנותיהם לגימנסיות יהודיות פרטיות לבנות.⁶ אולם דומה שבנות לומדות היו מיעוט בקרב הנשים שגדלו ונישאו ולא היה עוד סיפק בידן להתכנס בחברות לימוד כדוגמת הגברים.

בעקבות מלחמת העולם הראשונה חלו שינויים מפליגים במרקם החברתי-תרבותי של היהדות הליטאית. בראשיתה של המלחמה האשימו השלטונות הצבאיים הרוסים את היהודים בשיתוף פעולה עם הגרמנים, האשמות שהביאו עד מהרה לגירוש יהודים מבתיהם.⁷ למגורשים הצטרפו נמלטים, אם מחשש מהצבא הגרמני שפרץ את החזית והתקדם מזרחה ואם מאימת פרעות הצבא הרוסי הנסוג. המוני הגולים והנמלטים השתקעו בדרום-מזרח תחום המושב וכשהתאפשר הם אף נדרו לרוסיה הפנימית, לערים שהאווירה

בהן הייתה שונה מהאווירה המסורתית בעיירות הליטאיות.⁸ במאבק על קיומם החומרי התפשרו רבים על קיום מצוות שעד אז הקפידו בהן בגלל הכרה דתית או כמצוות אנשים מלומדה, וויתרו על מנהגי מסורת מושרשים.⁹ גם לא היה סיפק בידיהם להתעניין כראוי באופי בתי הספר לפליטים שאליהם שלחו את ילדיהם. די היה להם בעובדה שהלימודים היו בבית ספר יהודי. רבים מבני הנוער לא זכו לחינוך מסורתי בבית הספר ואף לא בבתייהם, שהאווירה בהם התרחקה בהדרגה ממסורת וממנהג.¹⁰

אותן חמש עד שבע שנות גלות פיתחו בקרב היהודים הליטאים וילדיהם תפיסות עולם רחוקות מן התפיסות המסורתיות שעליהן היו משפחותיהם אמונות בטרם המלחמה. כאשר בתום הגלות הארוכה שבו רבים מהם למחוזות מגוריהם הישנים ומצאו בהם שלטון חדש של מדינות דמוקרטיות – ליטא ופולין – שקמו על חורבות צפון-מערב האימפריה הרוסית, הם השתלבו בהן אך באורח חיהם חל שינוי ניכר והם אימצו אווירה חופשית ממצוות.¹¹

התפתחויות גיאומדיניות כתוצאה מהתמשכות הקרבות לאחר מלחמת העולם הראשונה גרמו בראשית שנות העשרים קרע עמוק בין המדינות החדשות ליטא ופולין. סיפוחה בכוח של עיר הבירה הליטאית וילנה לפולין הניע את ליטא להפסיק את קשריה עם מדינה זו.¹² היהדות הליטאית נחלקה, אפוא, והיהודים שישבו בליטא העצמאית נותקו כמעט לגמרי מאחיהם שנותרו בצפון חבל הספר (הקָרְסִי) הפולני, אשר כונה בפי היהודים "ליטא הפולנית".¹³ למעבר מליטא העצמאית לליטא הפולנית נדרשה ביורוקרטיה מכבידה, וזו מנעה כמעט לחלוטין ביקורים הדדיים בין יהודים.¹⁴

בניגוד ליהודי חבל הספר של ליטא הפולנית, שהיו מרוחקים ממרכזי הפעילות בפולין, עמדו היהודים בליטא העצמאית במוקד העשייה במדינה. שנות העצמאות הראשונות של ליטא היו גם תקופת הזוהר של יהודיה, שבהיותם שותפים פעילים בהקמתה בייחוד בתחום הדיפלומטי, דרשו מהליטאים וקיבלו מעמד שלא היה ליהודים בשום מדינה אחרת: אוטונומיה לאומית.¹⁵ שלטונם העצמי הושתת על מוסדות יהודים חדשים, החל בוועדי קהילות מקומיים ומועצת על ("ועד הארץ") ועד משרד ממשלתי.¹⁶ אחד הרכיבים החשובים באוטונומיה זו היה אוטונומיה תרבותית שאפשרה הקמת רשתות חינוך יהודיות עצמאיות. הרשת האורתודוקסית "יבנה" לא הייתה הבולטת שבהן.¹⁷ יתר על כן, אגודת הרבנים – המוסד האורתודוקסי העליון שייצג את הרבנות ואת הדת במדינה – הייתה גוף זוטר בממסד האוטונומי ההיררכי של יהודי ליטא, ולא היה בכוחה להתפנות למצבם הרוחני המסורתי של הצעירים והנשים.¹⁸

במצב דברים זה, שאפשר לתהליכי החילון להתפשט עם השנים,¹⁹ קמו בליטא העצמאית שתי תנועות רדיקליות לא־מפלגתיות, לגברים ולנשים בנפרד, ששמו להן למטרה להחזיר את הגלגל לאחור באמצעות החייאת מאפיינייה הלמדניים התורניים של היהדות המקומית. תנועות אלה היו ייחודיות לליטא, והגברית שבהן אף שימשה דוגמה ומקור לחיקוי ליהודי ליטא הפולנית, ששמירת הדת נחלשה גם אצלם.²⁰ כדי

להשיג את מטרותיהן היומרבניות, נדרשו תנועות אלה לאמצעי ארגון והסברה, ואחד האמצעים ההולמים היה עיתונות ארגונית. בניגוד לתנועות אחרות בליטא שעיתונותהן שימשו במיוחד להתאגדות חבריהן, עיתונות התנועות האורתודוקסיות החדשות שמה לה למטרה לא רק ללכד את השורות אלא לפנות לקהלים חדשים של גברים ונשים, ובזה היה ייחודה. במאמר יוצגו כלי הביטוי העיתונאיים שמהם אפשר ללמוד על תופעת ההתארגנות האורתודוקסית החדשה בליטא, שנכון להגדרה חדשנית ואף מהפכנית, ועל ניסיונותיה להחזיר רבים למסורת ולדת.

העיתונות של תנועת תפארת-בחורים

האורתודוקסיה המקומית עמדה חסרת אונים נוכח תהליך החילון המהיר של העיריה היהודית המתחדשת. אולם לא כולם קיבלו את השינוי כגֵזֶרֶה משמים, וכוחות אורתודוקסיים לא-מאורגנים בליטא ניסו לשנות את כיוון הסחף לחזרה למסורת ולדת. ההתחלה הייתה צנועה ובאה מיחידים שפעלו ליצירת מסגרות לימוד שנועדו להעניק ידע מסורתי בסיסי לצעירים רחוקים מהדת. אישים אלה לא נדרשו ליצירתיות יתרה אלא לחידוש התאגדויות ישנות ומוכרות היטב בעיריה הליטאית: חברות תפארת-בחורים, שתכליתן הייתה הוראת מקצועות יהדות בסיסיים לבחורים עמלים ורובן נסגרו מחמת שיבוש החיים הסדירים בתקופת המלחמה. הקרקע לפעולת היזמים הייתה בשלה. חברות תפארת-בחורים קמו בעיירות ליטא ולכל אחת מהן הצטרפו כמה עשרות בחורים מקומיים, רובם עובדי כפיים, פקידים וסוחרים זעירים, בדומה לקהל יעד החברות שלפני המלחמה. בשעות הערב ולעיתים קרובות לראשונה בחייהם, שמעו צעירים אלה שיעורים בפרשת השבוע, במשנה, בהלכה ובאגדה.²¹

מספר חברות תפארת-בחורים גדל לאטו, וב-1927 פעלו 26 חברות ברחבי ליטא, ובהן כאלף גברים צעירים.²² בחורים אלה, בני 17 ומעלה, נשואים ולא-נשואים, זנחו את מקומות הביילוי וניסו להתקרב לארון הספרים היהודי הישן.²³ כחיקוי להתאגדויות אחרות שסניפיהן היו פזורים ברחבי ליטא, הוקם בשלהי 1927 מרכז לחברות תפארת-בחורים.²⁴ ראשית מעשיו הייתה לגייס מדריכים מוכשרים, שתפקידם היה לייסד חברות חדשות. המדריכים הנבחרים הקימו בתוך חודשים אחדים 12 חברות חדשות ובהן כ-500 חברים; היה זה גידול של חמישים אחוז במספר חברי התנועה.²⁵ במספר נכבד כל כך של חברות סביב מרכז ארגוני אפשר היה לזהות כבר תנועה, תנועת תפארת-בחורים. מליאת ההנהלה של המרכז שהתכנסה בראשית 1928 החליטה על מהלכים ארגוניים שאפיינו תנועה ממוסדת: טיפול בהסדרת אישור חוקי לפעילותן החופשית של החברות, הנהגת כרטיסי חבר והוצאה לאור של ביטאון תנועתי, צום יוגנט,²⁶ במטרה לחזק את הקשר בין חברי הסניפים למרכז ולמשוך חברים חדשים לתנועה.

חברת תפארת-בחורים בעיירה שדבה (מוזיאון "העיירה האבודה", אוסף רובי קפלן)

הביטאון "צום יוגנט"

הביטאון **צום יוגנט** יצא לאור בשנים 1928–1939 בפרוור הקובנאי סְלֶבֶזְקָה, מקום מושבו של המוציא לאור, מרכז תפארת-בחורים.²⁷ את עשרים גיליונותיו, מלבד הראשון, ערך יעקב-משה פּוֹטְשֶׁנִיק, מורה במקצועו ומנהל בית ספר פרטי מקומי. בשלבים מסוימים הייתה כוונה להדפיסו כירחון או כדו־ירחון, אך המרכז לא הצליח לעמוד ביעד זה, והביטאון יצא לאור באופן לא־סדיר, כשמרווחי הזמן בין גיליונות עוקבים השתנו בין חודש לשנתיים! הגיליונות בידיש מנו כרוכס 18–24 עמודים. הם נדפסו בבית הדפוס ש' יוסלביץ' בקובנה, ומגיליון 12 בבתי דפוס אחרים: מ' גוטמן בקובנה, א' מובשוביץ ומ' כהן בקידן ו"אקספרס" בקובנה מטעמים כלכליים. הדבר התבטא גם במחיר הגיליון; כל עוד נדפס הביטאון בידי יוסלביץ' היה מחיר הגיליונות 1 ליט, ומשהחל בנדודיו ירד המחיר ל־50 צֶנְט, והגיע אף ל־25 צֶנְט.²⁸ ב־1937 נדפסו 1,500 עותקים לגיליון.²⁹ בראשית 1928 החליטה המליאה של הנהלת המרכז להוציא לאור ביטאון תנועתי. ההחלטה מומשה בתוך חודשיים ובמאסר 1928 הופיע הגיליון הראשון של הביטאון. שמו, **צום יוגנט** (אל הנוער), ביטא את ייעודה של תנועת תפארת-בחורים וביטאונה, שהוגדר בכריכת הגיליון: "להפיץ את רעיון ידיעת התורה ולימודה בקרב הנוער היהודי".³⁰ עורך הגיליון היה דוד איציקוביץ' (1903–1945), מזכיר אגודת הרבנים בליטא, ואולי הייתה בעובדה זו הכרה רשמית של האורתודוקסיה בתנועה המתהווה ובחשיבותה. המאמר

הפּוּתָח שֶׁל הַבִּיטָאוֹן הָיָה פָּרִי עֵטוֹ שֶׁל הָרַב אַבְרָהָם-דּוֹבֵר שְׁפִירָא (1870–1947), רֵבֵה שֶׁל קֹבֶנָה וְנִשְׂיָא כְּבוֹד מֵרֶכֶז אֲגוּדַת הָרַבָּנִים בְּלִיטָא. הוּא הִצְהִיר עַל תְּמִיכָתוֹ הַגְּלוּיָה בְּפַעֲלִיּוֹתָהּ שֶׁל תַּפְאֶרֶת-בַּחּוּרִים, שֶׁכֵּן "כְּשַׁחֲלֵק גְּדוֹל מִן הַנוֹעֵר הוֹלֵךְ וּמִתְרַחֵק מִן הַתּוֹרָה וְהַדָּת, בְּהִסְחָפָם עִם הַזֶּרֶם, וּבְהִכָּנָסָם לְהִסְתַּדְּרִיּוֹת הָעוֹמְדוֹת מוֹכְנוֹת לִפְנֵיהֶם, וְהַמּוֹדָה וְהַחֲקוּי דּוּחָפִים אוֹתָם לִפְתָּחֵיהֶן", עֲשׂוּיָה הַתְּנוּעָה הַחֲדָשָׁה "לְהַצִּיל נַפְשוֹת רַבּוֹת לַתּוֹרָה וּלְכָל קְדוּשֵׁי יִשְׂרָאֵל".³¹ כְּדִי לִמְשֵׁחַ חֲזוֹן זֶה וּלְגַיֵּס חֲבָרִים חֲדָשִׁים רַבִּים, יַעֲזֵז הָרַב שְׁפִירָא, בֵּין הֵיתֵר, לְהַפְיֵץ סִפְרוֹת מִתְאִימָה וְעִיתוֹן קְבוּעַ.³² הַמֵּאֵמֶר הַפּוּתָח נִכְתָּב בְּעִבְרִית, אֲךָ שָׂאֵר הַמֵּאֵמֵרִים וְהַכְּתוּבוֹת הָיוּ בִּיִּידִישׁ, כִּיֵּאָה לְבִיטָאוֹן שֶׁפָּנָה לְצַעֲרִים עַמְלִים חֲסֵרֵי יָדַע בְּסִפְרוֹת תּוֹרֵנִית וּבְקִיאוֹת בְּעִבְרִית.

מֵאֵמֶר הַמַּעֲרֶכֶת שֶׁל הַגִּילְיוֹן הָרִאשׁוֹן הִצִּיג בְּמִלִּים פְּשׁוּטוֹת בִּיִּידִישׁ אֶת הַמִּצָּב הָרוּחוֹנִי הַיָּרֹד שֶׁל צַעֲרֵי הָדוֹר וְאֶת הַמַּעֲנָה הָרְאוּיָה שֶׁעַל תְּנוּעַת תַּפְאֶרֶת-בַּחּוּרִים הָיָה לְסַפֵּק לָכֵךְ:

בִּ-10 הַשָּׁנִים שֶׁלֹּאֲחֵר הַמִּלְחָמָה נֹתֵר רַב הַנוֹעֵר בְּלֹא כָל חִינוּךְ יְהוּדִי וְאִפִּילוּ כְּלָלִי [...] בּוֹרֵג־מֹדֵר בַּתּוֹרָה וּבִאִידִישְׁקִיּוּט. אֵף אֵלֶּה שֶׁכֵּבֵר לּוֹמְדִים בְּכַתִּיב־הַסֵּפֶר אֵינָם זּוֹכִים לְשׁוֹם חִינוּךְ יְהוּדִי, וְנִשְׂאָרִים בּוֹרִים-לְמַחֲצָה אוּ בּוֹרִים-גְּמוּרִים, וְגַם אֵינָם רּוֹכְשִׁים אֶת הָאֲהָבָה לְלִמּוּד הַתּוֹרָה [...] דִּי לְרֹאוֹת הַיָּאךְ מִתְקַבְּלִים מִדְּרִיכֵי מֵרְכֵז תַּפְאֶרֶת-בַּחּוּרִים כָּכָל מְקוֹם. הַדְּבָר גַּם מִצְבִּיעַ עַל הַמְשָׁכָר הַפְּנִימִי הָעֵמוּק שֶׁבּוֹ הַנוֹעֵר נִתּוֹן עֲכָשָׁיו [...]. אֵין צוֹרֵךְ בְּדִרְשׁוֹת וּבִנְאוּמִים אֵלָּא בְּלִימּוּד וּבְהַתְקַדְמוֹת בְּלִימּוּד, וְזֶה צָרִיךְ לְהִיטֵר הַיִּסּוּד שֶׁל תַּפְאֶרֶת-בַּחּוּרִים.³³

מֵאֵמֶר הַמַּעֲרֶכֶת הַסְּתִיִּים בְּפָנִיָּה מְלֵהִיבָה: "נוֹעֵר יְהוּדִי-לִיטָא, דְּבִרְנוּ מוֹפְנָה אֵלֶיךָ: [...] דִּי לְלַכֵּת בְּכָל הַדְּרָכִים הָרִיקוֹת לְמִינֵיהֶן! דִּי לְנַהוֹת אַחֵר הַבְּרֵךְ הַשְּׁקָרִי וְהַזּוֹהָר שֶׁל הָרַעֲיוֹנוֹת וְהַסְּמָאוֹת הָרִיקִים! חֲזֹרָה לַתּוֹרָה הַיְּהוּדִית! חֲזֹרָה לְנִבְיָאִים וּלְחֻז"ל שֶׁלָּנוּ! חֲזֹרָה לְלִימּוּד הַתּוֹרָה!"³⁴

מִלְכָּד מֵאֵמֶר הַמַּעֲרֶכֶת, נִדְפְּסוּ בְּעֶשְׂרִים עֲמוּדֵי הַגִּילְיוֹן כְּמָה מֵאֵמֵרֵי הַגּוֹת שֶׁל אִישִׁים מְקוֹמִיִּים וּבֵהֶם הָרַב שֶׁל וִיִּרְבֵּל, יִצְחָק-אַלִּיעֶזֶר הִירְשׁוֹבִיץ (1870–1941; בְּעִבְרִית) וְהָרַב שֶׁל מְרִיאָמְפּוֹל, אַבְרָהָם-זֶאֶב הֶלֶר (1886–1941),³⁵ זִיכְרוֹנוֹת חֵבֶר עַל רֵאשִׁית חֲבֶרֶת סְלִבּוֹדָקָה,³⁶ טְבִלַּה-סְטֵטִיסְטִית שֶׁל חֲבֵרוֹת תַּפְאֶרֶת-בַּחּוּרִים,³⁷ וּמִדּוֹר נִרְחַב בְּשֵׁם "מִתְנוּעַתֵּנו", וְבוֹ פִּירוּט פַּעֲלִיּוֹתֵיהֶן שֶׁל עֶשֶׂר חֲבָרוֹת.³⁸ בְּגִילְיוֹן שׁוֹבְצוֹ גַּם דְּבָרֵי שִׁירָה וּפְרוּזָה בִּיִּידִישׁ – שְׁנֵי שִׁירִים עַל תַּפְאֶרֶת-בַּחּוּרִים מֵאֵת מַחְבָּרִים אוּ מַחְבָּרוֹת עֲלוּמִי שֵׁם ("ל"ה וּדב"ש) וְסִיפּוֹר שֶׁל מְחַבֵּר שֶׁגַם הָיָה בַּחֲרָה בְּשֵׁם עֵט: "לְבִיָּאָה"; הֵייתָה זֶה הָעֲלָמָה לִיבָה הִירְשׁוֹבִיץ, בַּת הָרַב הִירְשׁוֹבִיץ הַנִּזְכָּר.³⁹

הַגִּילְיוֹן הָרִאשׁוֹן עוֹרֵר הַדִּים בְּצִיבוֹר הָאוֹרְתוֹדוּקְסִי בְּלִיטָא וּמַחוּץ לָהּ וּפְרָסָם אֶת הַתְּנוּעָה וְאֶת פַּעֲלִיּוֹתָהּ הָאֵינְטֵנְסִיבִית. הָאִפְשָׁרוֹת לְהַשְׁפִּיעַ עַל הַנוֹעֵר וּלְמוֹשְׁכוֹ חֲזֹרָה לְבֵית הַמִּדְרָשׁ, הַפִּיחָה תְּקוּוֹת בְּקֶרֶב חוּגִים אוֹרְתוֹדוּקְסִיִּים לֹא-מַעֲטִים אֵף בּוֹוִילְנָה הַפּוֹלְנִית וּבְלִטְוִיָּה הַשְּׁכֵנוֹת.⁴⁰

בתוך זמן קצר מינה המרכז מנהל חדש, יעקב-משה פוטשניק, שניהל בית ספר פרטי מקומי, ושכר עבורו משרד בפרוור סְלֶבֶדְקָה.⁴¹ כל עבודת המרכז הייתה בידיו, ובכלל זה עריכת הביטאון **צום יוגנט**.⁴² ואכן, הגיליון השני תוכנן לצאת לאור כעבור חודשים אחדים.⁴³ מערכת הביטאון החדשה פנתה לאישים אורתודוקסיים נודעים שישלחו מאמרים ובהם הרב אברהם-זאב הלר, והדגישה כי מאמרו בגיליון הראשון "עשה רושם כביר על קהל-הקוראים ונתקבל בכל מקום ברצון רב ובהתרגשות".⁴⁴ לשבחים זכתה גם "לביאה" ואף היא התבקשה לתרום מיצירתה הברוכה לגיליון הקרוב.⁴⁵ אולם נראה שהקשיים הכספיים מנעו את הוצאתו לאור של הגיליון השני. תחליף זמני וזול מצא המרכז בדמות "מידעונים" (אינפֶּאָרְמַצִיעַס), שהודפסו במכונת כתיבה ונועדו לפרסם מידע עדכני לחברים בלבד ולא לציבור הרחב.⁴⁶

ביולי 1928 התכנסה בקובנה ועידה כלל-ארצית ראשונה של תפארת-בחורים. אחד הנושאים החשובים שנידונו בה היה יחסה של התנועה למפלגות ולפוליטיקה. בתום דיונים בנושא זה נתקבלה פה אחד החלטה עקרונית להתרחק מכל אידיאולוגיה פוליטית ומפלגתית ולהתרכז במטרה אחת: הפצת ידיעות התורה והיהדות בקרב הנוער. עוד נושא חשוב שנידון בוועידה היה פרסומי התנועה. הוועידה הביעה את שאיפתה שגיליון חדש של הביטאון יצא לאור בזמן הקרוב ביותר, ואף הורתה להתחיל בהכנות לכך.⁴⁷ הגיליון השני, **יוגנט**,⁴⁸ יצא לאור בסוף ספטמבר 1928 בעריכתו של יעקב-משה פוטשניק. מלבד המדורים שהופיעו גם בגיליון הראשון, הביא עמו הגיליון החדש חידוש מרענן: מדור "במת-חברים", שבו הציגו כמה מחברי התנועה דרכים לחיזוק הסניפים ולהתפתחותם.⁴⁹ גם בגיליון זה הופיעו מאמרי הגות ורעיונות לפעילות הרצויה של התנועה והחברות. לכותבים הצטרף יצחק שמואלוביץ' (1892–1941), עורך הירחון העברייספרותי האורתודוקסי **הנאמן**, שבאותה עת כבר הספיק להוציא לאור בטלז תשעה גיליונות.⁵⁰ המרכז נוכח שביטאונו זכה להצלחה, הן בהיבט חיזוק התנועה, הן בפרסום רעיונות תפארת-בחורים בקרב הקהל הרחב בליטא ומחוץ לה, ולפיכך הוחלט להוציא לאור בקביעות. המרכז פנה לשלטונות בבקשת אישור והודיע על כך במידעון החמישי (שבהמשך ראתה בו המערכת גיליון שלישי של הביטאון).⁵¹ במאי 1929 יצא לאור הגיליון הרביעי בשמונה עמודים. הפעם הוא הוגדר כ"כתב-עת חודשי לנוער היהודי",⁵² ובמאמר המערכת צוין שבהופעת הגיליון הראשון הקבוע מתממשת אחת המשימות החשובות של המרכז: "יצירת במה לנוער שלנו, המשתוקק לדבר מסורת, במה החדורה באידאלים טהורים וקדושים של תורה".⁵³

בגיליון זה הודיעה המערכת שהגיליון הבא עתיד לצאת לאור לקראת חג השבועות 1929 בפורמט רחב.⁵⁴ ואכן, הגיליון החמישי בן 18 העמודים כלל מאמרי הגות שכמה מהם נכתבו בידי אישים שמחוץ לליטא: רבה של קישינב יהודה-ליב יצירלסון (1859–1941), משה צחוקל מאנטוורפן וח' ברושטיין מריגה.⁵⁵ מאמר של חיים-ליב ברנשטיין, המנהל הראשון של המרכז לפני פוטשניק,⁵⁶ ניתח את "בעיית-הנוער" שעלתה באותה העת

פרייז 50 צענט

„JAUNIMUI“

צוים יוגנט

אדרעס:
Redakcija „JAUNIMUI“
Viljampolė, Randonvario g. 16a

מאָנאַטליכער זשורנאַל פאַר
אידישן יוגנט

אַבאָנעמענטס־פּרײַז:
6 לײט 1 אַ יאָר
4 לײט 2 אַ חאַלב־יאָר

1929

ב״ה סלאָבאָדקע - קאַוונע-אייר תרפ״ט

(4) 1 №

ז אינהאלט:	
1. פון רעדאַקציע	5. אינסאַרקאַציעס פון אונזער באַוועגונג
2. אַף דער וואָך	6. חברים טריבונע
3. בריף צו אַ חבר	7. פון ברכו
4. אונטערזעכונגס	8. סעלדוונגען

פון רעדאקציע

לעבן און אָרגאַניזאַציעס פון די חברות. וועט ווירקן צו שטאַרקן און פאַרבײַטערן אונזער באַוועגונג. וועט רופן. וועט און ערציען אונזער יוגנט צו א באַנייטן שיינקס חרדידיקן לעבן.
-צום יוגנט וועט ערשיינען יעדן מאָנאַט אַדער אין א קורצן מאָמאַנט-געווינדעט ספעציעל דער באַוועגונג אַדער פון צייט צו צייט אין א ברייטן מאָמאַנט און וועט זיך אָפּגעבן מיט די אריבאַנגעווינדעט אויסגאַבן.
מיר חייטן-טהער זיינען אונזערע אויסגאַבן. מיר זיינען אַבער. זיכער בעיה אין ערשטע פון אונזער אַרבעט און מיר האָבן אז -צום יוגנט וועט ערשטליך די אַרױסגעלייגט אַף עס האַטונגען.

מערהונגן

די רעדאַקציע -צום יוגנט בעס אלץ שפּיר וועלטונגען פון די חברות. אין העלעט עס געמינגן זיך שפּאַרליכענס נוסען פון אלע פּרעזידענט אויף גאָט אַטשיקן אין רעדאַקציע.

מיטן ערשיינען פון ערשטן נוסער -צום יוגנט פאַרחירקן ליכט דער מרכז ת. ב. אין ליטע איינע פון זיינע היכטיקסטע אריינגעבעס-שאַפן א טריבונע פאַר אונזער יוגנט. וועלכער גאָרט נאָך אַ אידישן חאַרס. דורכדערונגען מיט ריינע אין הייליקע חרדידיקליך.

אונזער -צום יוגנט וועט ווירקליך זיין געווינדעט אונזער ליטע יוגנט. וועט סעקונדע שפּירן זיינע געטהעניגקייטן. זיין ריכטיג ברייטשטוב ביטן און וועט זיך נוצן צו באַלייבן און האַר ריכטיק זיין געמינגן לעבן.

-צום יוגנט וועט זיך גוט סאָרגעטן מיט קינדע פאַרטייאַר עק און פּאָליטישע ענינים. וועט אַבער האָבן אַ סעסע סעלונג נוצען די קולטורעלע און גייסטיקע גייטן פון יוגנט. זיין ערציעונג שאַפן און אַדעקליך.

-צום יוגנט וועט זיך זיין צו קאָנצערטירן אַרום זיך און פאַר אונזער באַוועגונג די עקסעסעסעסעסעסעס כחות. כדי גען שטענען צו קרייזן אונזער ענטזילטיקן הייליקסטן ציל: דער צו ריכטיק פון יוגנט צו חרדי.

-צום יוגנט וועט גרויס אריינפליסן די צילן. שטערקונגען און די אַדעקליכטיק פון ת. ב. וועט זיך אָפּגעבן מיטן אינערליכן

עמוד הכותרת של כתב העת צוים יוגנט, גיליון 4, מאי 1929

לכותרות והסיק שאת המענה המיטבי תוכל לספק רק תפארת-בחורים. הוא חתם את דבריו בפנייה ישירה וחדה: "ואל אחינו הצעירים, שעדיין תועים בדרכים ושואלים היכן היא הדרך? – זוהי הדרך!"⁵⁷ הצלחת סיפור הפרווה של "לביאה" הצעירה מהגיליון הראשון דרבנה אותה לכתוב סיפור ארוך במיוחד לגיליון הזה, "היהודי הנודד".⁵⁸ הגיליון השישי-שביעי מיולי 1929, גם הוא גיליון כפול בן 18 עמודים, הפתיע בשני מדורים חדשניים. אחד המדורים, "בעיות-נוער שלנו", נכתב בידי משה צ'חובל מאנטוורפן. הוא היה אמור לטפל בפניות צעירים אליו, לנתח אותן מעל דפי הביטאון מההיבט הפדגוגי-פסיכולוגי ולעודד את הקוראים ליזום פתרונות עצמאיים לבעיות דומות.⁵⁹ מדור חדש אחר, "פינתנו", נועד לשמש לפרסום מאמרים של חברי תפארת-בחורים. ברוך לויןסון מקופישוב תיאר חברים אלה: "ייתכן שסופר פשרוני היה כותב זאת טוב יותר, אך חושב אני כי אלה 'חדשות' כשהמילים באות ממי שלא למד באוניברסיטאות ובישיבות, והוא כל ימיו בעל-מלאכה פשוט, אשר טעם במקצת מידיעות התורה רק הודות לתפארת-בחורים, וכך התפתח".⁶⁰ חידושו העיקרי של הגיליון היה בשינוי הגדרת מטרתו המקורית שנקבעה בכריכת גיליונו הראשון ("להפיץ את רעיון ידיעת התורה ולימודה בקרב הנוער היהודי"). בראשית שנת 1929 היו ברחבי ליטא חמישים חברות ובהן כאלפיים חברים.⁶¹ התרחבות מהירה זו שכנעה את המרכז כי "מתרחשת אצלנו תופעה נדירה והיא חזרת צעירים ליהדות. קבוצות גדולות של נוער יהודי מתעוררות ומתארגנות ב'תפארת-בחורים' כדי ללמוד תורה ולהתחנך ברוח היהדות".⁶² במציאות המתהווה חש המרכז שהגיעה העת לשקול הרחבת מטרות התנועה מעבר ללימוד גרידא.⁶³ ואכן, המטרה המעודכנת שהתנוססה בראש הגיליון קבעה: "להפיץ ידיעת-התורה ויהדות בקרב הנוער ולחנכו ברוח התורה והמסורת".⁶⁴ הוועידה הכלל-ארצית השנייה של התנועה, שכונסה בקובנה ביוני 1930, יצאה במהלך חדשני וקבעה הנחיות ליישום הלימודים בחיי המעשה.⁶⁵ בתביעות כאלה מחברים שרבים מהם לא ידעו קיום מצוות מהו ושהלימודים בחברה היו להם עד אז תיאורטיים בלבד, היה משום ביטוי מובהק לשלב מתקדם יותר בחיזוק דמותו המסורתית של הצעיר היהודי.⁶⁶ גיליון עשר-אחד-עשר שיצא לאור בדצמבר 1930 הביא עמו חידוש יומני. אם בגיליונות הקודמים צוין בכותרת "ביטאון מרכז 'תפארת-בחורים' למען נוער ארגוני ת.ב. בליטא", בגיליון החדש שונתה הגדרתו ונוסחה כך: "ביטאון מרכז 'תפארת-בחורים' בליטא למען ארגוני 'תפארת-בחורים'".⁶⁷ לא היה זה שינוי מקרי. הוא בא להדגיש שהביטאון נועד לא רק לחברות שבליטא אלא לכלל החברות. ביטוי מובהק לכך היה בתוכן הגיליון עצמו, שבפעם הזאת מנה 24 עמודים: שמינית מהגיליון – שלושה עמודים מלאים – יוחדה לתולדות הקמת מרכז תפארת-בחורים בליטא-הפולנית שבקרקס.⁶⁸ תפארת-בחורים הליטאית ראתה בהתרחקות הצעירים מהמסורת ומהדת תופעה שאפיינה את כל הקהילות היהודיות בעולם, ולפיכך המענה שהתימרה לתת לה התאים לטעמה לכל מקום שהיו בו צעירים יהודים. הדברים החלו לקרום עור וגידים כבר ב-1928, לאחר

שיצא לאור הגיליון הניסיוני הראשון של צום יוגנט. חברת תפארת-בחורים הוותיקה בוויילנה הייתה מלאת התפעלות מהישגי התנועה הצעירה בליטא. בקרסי שבפולין היו אז מלבדה עשרות חברות תפארת-בחורים שקמו ביוזמה עצמית והיו בעלות מאפיינים דומים לחברות שבליטא. גם הן התחבטו באותן הבעיות ואף הן ידעו עליות ומורדות.⁶⁹ קדם ועידה שהתקיימה בפינסק ב-1930 בחסות החברה המקומית ובהשתתפות נציגי כל החברות בקרסי, החליטה על איגודן העקרוני לתנועה חדשה ועל הקמת מרכז זמני בוויילנה עד לקיום ועידה כללית בעיר זו.⁷⁰ ביקור חריג של עורך ביטאון צום יוגנט, יעקב-משה פוטשניק, בחברת תפארת-בחורים בוויילנה, ופגישת הנחיה שלו עם נציגי המרכז הזמני החדש הבשילו לכלל הסכמה לייחד מקום בביטאון שלו למרכז זה; בתמורה קיבל עליו המרכז הוויילנאי להפיץ את הביטאון במספר עותקים גדול בסניפיו הרבים.⁷¹ התפתחות זו טמנה בחובה התרחבות גדולה בתפוצת הביטאון וממילא גם פתרון לבעיותיו הכספיות המעיקות.⁷²

ההתעניינות בפעילות התנועה לא התייחדה לוויילנה בלבד, ומקומות לא-מעטים בעולם, ובהם גליציה, אוסטריה, ארץ ישראל, אנגליה, הולנד ואמריקה, הביעו בה עניין גם הם.⁷³ ההנחיה של מרכז תפארת-בחורים הליטאי לתנועה בקרסי והפניות אליו ממקומות אחרים גרמו לו להאמין שהוא משמש מרכז אף לחברות תפארת-בחורים שבארצות חוץ, ובגיליון השנים-עשר שיצא לאור במאי 1931 הוא שילב בדיווחים הסדירים של החברות המקומיות במדור "מחיי החברות" דיווחים מחברות מליברפול ומירושלים, כביכול הן היו חלק טבעי מתנועת תפארת-בחורים הליטאית.⁷⁴ יתר על כן, המרכז אף החל לשקול הקמת תנועה כלל-עולמית,⁷⁵ וכעבור זמן לא רב כבר ראה בתנועה הכלל-עולמית החדשה עובדה-מוגמרת, וברב הלל בישקו (1881-1960), אחד מפעיליה הנמרצים של התנועה ושד"רה לאנגליה, את מחוללה ואף את ראשה ומנהלה.⁷⁶

הרב הלל בישקו (מגנזי אחותו דובה רייבשטיין,
באדיבות בנה עמנואל רייבשטיין)

לא בכדי חשה התנועה בליטא פטרונות כלפי כלל החברות שמחוץ לה.⁷⁷ בקיץ 1931 היו בתפארת-בחורים 116 חברות ובהן יותר מ-4,000 חברים.⁷⁸ השוואתה לתנועות הנוער הבולטות בליטא באותה עת, שבהן היו גם חברים בוגרים – השומר הצעיר על כ-2,800 חבריו בכשישים קניו ובית"ר על כ-1,500 חברים בכארבעים סניפים – מציבה את תפארת-בחורים בראש תנועות הצעירים בליטא.⁷⁹ בהסתכלות רחבה יותר על כלל הצעירים במדינה אפשר להעריך שחברי תפארת-בחורים מנו כשליש מכלל הבחורים היהודים הלא-אורתודוקסים בני 17-40 בליטא באותם ימים,⁸⁰ וסניפיה פעלו בכשישים אחוז מהקהילות היהודיות.⁸¹ ממדים אלה מרשימים ואך טבעי הוא שהם היו צריכים להציע את התנועה למטרות ושאיפות חדשות, ובהן העמדתה הרשמית בראשות התנועה הכלל-עולמית. ברם, בהתקדמות מתבקשת זו חל עיכוב מחמת השפל הגדול בארצות הברית ב-1929, שהחל לתת את אותותיו בליטא כעבור שנתיים ובא לידי ביטוי מובהק בעצירת פעילות המרכז.⁸² הגיעו הדברים לידי כך שנקטע קשר המכתבים בין המרכז לחברות עקב מחסור בבולים.⁸³ אמנם יעקב-משה פוטשניק הצליח להוציא לאור גיליונות בשלהי 1931 ובראשית 1932, אך המצב הכספי המידרדר אילץ אותו לעזוב את משרתו באוקטובר 1932,⁸⁴ ואת עבודת המשרד עשה מאז מזכיר התנועה אברהם פוסקולצקי,⁸⁵ חבר לשעבר בוועד חברת בירז' שבצפון ליטא וסטודנט בפקולטה למשפטים באוניברסיטת קובנה.

שנת 1933 הייתה נקודת שפל בפעילות המרכז שדעכה מאליה.⁸⁶ אסיפת חירום של חברי המרכז בשלהי השנה החליטה להדיח את היושב ראש המכהן ולמנות את הרב הלל בישקו ליושב ראש זמני של התנועה.⁸⁷ החלטת מרכז זו הייתה צעד שכלאחר ייאוש. הרב בישקו עמד בראש תנועת תפארת-בחורים העולמית והיה האחראי הכמעט בלעדי להשגת משאביה הכספיים.⁸⁸ במינויו ליושב ראש התנועה הליטאית היה הרב ברור למצב החירום וצעד קיצוני לחילוץ התנועה משקיעתה. בחירה חריגה זו החזירה לעסקנים ולחברים את האמון במרכז ואת ההתלהבות לפעילות ארגונית מחודשת, שכללה עשרות ביקורי חיוזק בחברות וייסוד חברות חדשות. אחד הסימנים המובהקים להתחדשות רבתי של התנועה היה הוצאה לאור של גיליון חדש של צום יוגנט במאס 1934, גיליון כפול מספר 15-16. עמודו הראשון יוחד לקריאה לכלל צעירי ליטא להצטרף לשורות תפארת-בחורים: "יתעורר לו בלבכם הניצוץ האלוהי, וכאיש אחד הצטרפו, חברים, לתנועת 'תפארת-בחורים', הממכה לכם ורוצה באושרכם ובאושר העם! הגיעה השעה, הקיצה, הנוער היהודי! בוא לעבודת הבורא!"⁸⁹

בגיליון החדש באה לידי ביטוי הגדרתה המורחבת של התנועה; בכותרתו נכתב: "ביטאון מרכז 'תפארת-בחורים' בליטא למען אינטרסי הארגון הכלל-העולמי של 'תפארת-בחורים'".⁹⁰

לא ברור על אילו מקורות תקציביים התבססה תוכנית הפעילות האינטנסיבית של המרכז לחורף 1934, שכן כעבור זמן לא רב לא היו עוד במרכז אמצעים להמשך הפעילות,

ודבריו המהדהדים של המזכיר פוסן־צקי מבטאים יותר מכול את המצב המר לאשורו: "ושוב יושב אני במרכז בלא שכר [...] ושוב מונחים הגיליונות [של צום יוגנט] על השולחן בלא שנשלחו".⁹¹ הרב הלל בישקו לא ראה מוצא אלא לצאת בקיץ 1934 לאנגליה כדי להשיג שם את המשאבים החיוניים להמשך פעילות המרכז.⁹²

הגיליון ה-17 של צום יוגנט יצא לאור רק בנובמבר 1935, שנה וחצי לאחר קודמו. אף שבו ההגדרה הייתה צנועה יותר: "ביטאון מרכז 'תפארת-בחורים' בליטא למען אינטרסי ארגוני 'תפארת-בחורים' בליטא ובבלטיקום",⁹³ הוא לא פסק מקריאתו המסורתית לנוער המרוחק להצטרף לתנועה. כך ביטא זאת הרב יוסף פייכלזון, מראשי המרכז, במאמרו "אל הנוער": "התקרב לעצמך, לעמך ולאלוהיך. הדרך לכך היא אחת-יחידה, שעליה דרכו והתנסו מאות דורות: לימוד תורה! אחינו [...] יש לך הזדמנות לכך: הצטרף ל'תפארת בחורים'".⁹⁴

הופעת הגיליון ציינה אפשרות להתאוששות שנייה של התנועה, ובאמת באותו זמן תוכננה הוועידה הכלל-ארצית השלישית. זו כונסה בשלהי דצמבר 1935,⁹⁵ ועמדה בסיומן תהליכי עומק שחלו בתנועה בשנים האחרונות. נמנו עמם חיוב החברים לפרוץ את גבולות חברת הלימוד, להתמסר לעבודת הכלל בעירויותיהם, להרעיף השפעה חברתית-רוחנית על הסביבה,⁹⁶ ולפתח תנועת-בת לתנועת תפארת-בחורים הוותיקה: "תפארת-בחורים-הצעיר". הוועידה קבעה לה מסמרות: גיל חברה נקבע לעשר עד שש-עשרה, נאסר עליה להיות מפלגתית או פוליטית, והמרכז נדרש לעבד לה תוכנית-פדגוגית שיטתית.⁹⁷ הוועידה שאפה גם להחיל את כל הניסיון שנצבר בתנועה על תנועת הבת של הנערים ולחסוך ממנה את הקשיים שידעה תנועת המבוגרים בשנותיה הראשונות. הגיליון ה-18 שיצא לאור זמן קצר לאחר הוועידה, בפברואר 1936, לא פנה עוד לחברי "תפארת-בחורים" המבוגרים בלבד אלא גם לנוער, ומלבד המדור הרגיל "מתנועת 'תפארת-בחורים'", שהביא חדשות מחברות-התנועה, יוחד מדור חדש ונרחב למען הנוער, "מתפארת-בחורים-הצעיר", ובו חדשות מחברות תנועת הנערים החדשה.⁹⁸ אחד המאמרים בגיליון זה סיכם בלי משים את שמונה שנות פעילות המרכז בהציגו את הישגו הגדול ביותר:

מי שמכיר את חיי החברות בפרובינציה יוכל לספר על מאות מקרים של חברים שבזכות החברות נעשו יהודים במלוא מובן המילה, מחללי-שבת שנעשו שומרי-שבת, שהפסיקו לגלח את הזקן. [...] כבר יש כמעט דור של כאלה שהתחנכו בידי "תפארת-בחורים", שהם הטיפוס של בעל-בית ובעל-מלאכה ירא וחרד, הממלאים עכשיו את העיריות. [...] מי שמכיר את מצב העיריות יודע איזו השפעה בריאה הייתה שם לחברות "תפארת-בחורים". כבר אין זה ביזיון לצעיר לשמור עצמו מחלול-שבת, מגילוח-זקן ועוד. בנער שביקר ב"תפארת-בחורים" הושרשה התשוקה ללימוד-התורה.⁹⁹

אכן, זו הייתה משאת נפש המרכז ולמעשה משאת נפשה של תנועת תפארת-בחורים כולה.

מדור "מתפארת-בחורים-הצעיר", צום יוגנט, גיליון 18, פברואר 1936

הופעת הגיליון ה-18 בצמידות יחסית לגיליון הקודם הייתה תוצאה של החלטת הוועידה השלישית להוציא לאור את גיליונות הביטאון אחת לחודשיים.¹⁰⁰ אולם גם החלטה זו, כמו רבות לפניו, לא יושמה כלשונה ובתוך שנה הופיעו עוד שני גיליונות בלבד.¹⁰¹ במאוס 1940 החלו הכנות לקראת הוצאתו לאור של גיליון חדש,¹⁰² אך נראה שתוכנית זו לא מומשה, שכן ביוני 1940 השתלטו הסובייטים על ליטא, המרכז בטל מאליו ורוב החברות נסגרו. חלפה שנה והגרמנים כבשו את ליטא. בגטו סְלֶבוֹדְקָה נצפו פרפורי גסיסת אחרונות החברות, וב־1943 נסגר גם בו השריד האחרון של תנועת תפארת-בחורים הליטאית.¹⁰³

העיתונות של תנועת בית-יעקב

התפתחויות מרחיקות לכת חלו גם בלימוד התורני של נשים, הודות לאוטונומיה התרבותית שבה זכו הן יהודי ליטא והן יהודי פולין. ההתחלה הייתה צנועה, בדמות כמה בתי ספר דתיים לבנות שקמו בקרב היהדות הליטאית והפולנית כבר בזמן המלחמה אך בעיקר לאחריה.¹⁰⁴ אחד מהם היה "בית-יעקב", שייסדה שרה שְנִיר (1883–1935) ב־1918 בעיר הפולנית קרקוב. בהמשך הקימה שניר, בחסות אגודת ישראל, רשת גדולה של בתי ספר "בית-יעקב" לבנות יהודיות ברחבי פולין שרובם שימשו להוראת שיעורי השלמה

במקצועות מסורתיים. ב-1929 מנתה רשת זו כ-150 בתי ספר ובהם יותר מ-16,000 תלמידות.¹⁰⁵ גם בליטא העצמאית נעשתה פעילות חינוכית תורנית ענפה: לצד הסתדרות החינוך הציונית "תרבות" וזו היידישיסטית "קולטור ליגע",¹⁰⁶ נוסדה ב-1920 ההסתדרות האורתודוקסית "יבנה". היא הקימה בתי ספר יסודיים דתיים לבנים ולבנות בעיירות ברחבי ליטא, ובהם נלמדו מקצועות קודש וחול. בשלהי 1920 הקימה "יבנה" בעיירה טלז גימנסיה דתית ראשונה לבנות, ודומות לה הוקמו בערים קובנה ב-1925 ופוניבז' ב-1928.¹⁰⁷ בתי הספר וגימנסיות ההמשך של "יבנה" העניקו לתלמידותיהם ידע מקיף במסורת ודת, וחינוך להתנהגות דתית ומוסרית הולמת, אולם כל זה היה נכון עד ליציאתן מחוץ לכותלי בתי הספר.

פעילות כלל-ארצית להקמת חברות לימוד לנשים לאחר גיל בית הספר החלה בהשפעתה של תפארת-בחורים. הישגיה של תנועה זו משכו את תשומת לבו של מינה הנקין (1891–1941), אשת רב העיירה שדבה מרדכי-דוד הנקין (1884–1941), שהתרשמה מהישגי התנועה.¹⁰⁸ בשדבה נוסדה חברת תפארת-בחורים ב-1927.¹⁰⁹ הרב הנקין היה מעורב בה מאוד ולפיכך הייתה אשתו מודעת היטב לנעשה בה בפרט ובתנועה בכלל. הפעילות הענפה ואף המהפכנית של התנועה הרשימה אותה, שכן היא-עצמה שאפה לעשייה דומה בקרב נשות ליטא, כמו שביטאה זאת לימים: "שנים רבות לא הניח לי הרעיון לעשות משהו ממשי לתחיית האישה היהודייה, לטובת היהדות. הנשים הן עקרות-הבית, וליתר דיוק עיקר הבית והמשפחה [...] עלינו מוטל החוב להיות חלוצות הגאולה, כמו נשות הגאולה הראשונה מגלות מצרים".¹¹⁰ ואכן ב-1931 היא ייסדה בשדבה חברת לימוד לנשים.¹¹¹

מינה הנקין (שמואלוביץ, 5 יאָר, 8)

מינה הנקין פנתה לנשים מקומיות מהשכבות העממיות, שלדעתה הן שקבעו את האווירה בעיירה ואותן היה חיוני אפוא ללמד תורה ומסורת. לחברה החדשה שהקימה הצטרפו 18 נשים.¹¹² הן למדו ספרי יסוד בסיסיים ביהדות: חומש, נ"ך והיסטוריה. מלבד הלימודים

התקיימו בחברה מעת לעת שיחות והרצאות, ואלה עוררו עניין בחברות חדשות.¹¹³ אולם היא לא הסתפקה בחברה שייסדה ורצתה להקים עוד דומות לה כדי להפיץ את בשורת הלימוד והחזרה למסורת בקרב הנשים בכל רחבי ליטא. לחברות אלה היא קראה "בית-יעקב" כדי לרמוז על מטרתן: לימוד תורה ומסורת למין הנשי.¹¹⁴

מינה הנקין החלה לנסוע לבדה לעיירות ולערים כדי לעורר נשים מבוגרות וצעירות רחוקות מהדת להתקרב למסורת.¹¹⁵ בד בבד היא פנתה לנשים אורתודוקסיות מקומיות והציעה שתקמנה חברות בית-יעקב במקומותיהן, כמו החברה שייסדה בשדבה. מאמציה החלו לשאת פרי, וכמה חברות חדשות קמו מינואר 1932.¹¹⁶ ההתעוררות בקרב הנשים הבשילה עד מהרה והוקם מרכז שהיה אמור לאגד את החברות החדשות של בית-יעקב ולקבוע תקנון מחייב,¹¹⁷ מעין חיקוי למבנה הארגוני של תפארת-בחורים ושל הסתדרויות אחרות בליטא.

כעבור זמן לא רב נוכח המרכז שחברות הלימוד עשויות להתאים לא רק לנשים רחוקות ממסורת ממעמד העמלות אלא גם לנשים האורתודוקסיות.¹¹⁸ הוא אף ראה נחיצות רבה בהצטרפותן ללימוד, שכן להבנתן היכרותן המועטה עם הספרות ההלכתית המקורית, ויותר מכך עם ספרות ההגות והמוסר היהודית הקשו עליהן לעמוד כנגד הרוחות הזרות שהביאו ילדיהן מן החוץ. דומה שהיטיבה לבטא הכרה זו אחת מחברות המרכז, פריידה קליין מסניף אַלְסֵיאָד, שנחשבה ללמדנית הגדולה ביותר בבית יעקב:

האישה היהודייה הגיעה לכלל הכרה שהיה זה חיסרון גדול של זמננו שהנשים עמדו מרחוק, מרוחקות ברוח, רחוקות מהמקור, מחוסרות ידיעות מהאוצרות הרוחניים של העם, שהשאירו גאוני האומה בירושה. ובורות זו נפלה על האישה, שהיא זו שצריכה לחנך את הדור הצעיר. כדי ליצור דור-דעה, צריך שהאימהות תתחנכנה קודם. לימוד התורה יביא גם לידי מעשה. חשוב לעקור את הבורות ולהרבות ידע בקרב הנשים.¹¹⁹

אכן, המרכז ייחס לאישה האורתודוקסית תרומה לא קטנה להיחלשות המסורת בציבור היהודי. אולם באופן כמעט פרדוקסלי התנועה התקבלה בספקנות בציבור האורתודוקסי. יתר על כן, נשות האורתודוקסיה עצמן לא ראו בפעילותה מעשה הנוגע להן. חלקן האמינו שאין להן כל צורך בלימוד, שכן לטעמן הן הכירו היטב את ההלכות הנחוצות, אם כמסורת שבעל-פה שאותה קיבלו מאמותיהן ומסבותיהן, אם מלימודיהן בבתי הספר הדתיים ואם מן הספרים התורניים ביידיש לנשים שבהם נהגו להגות.¹²⁰ אחרות, שאולי חשו בצורך להרחיב את ידיעותיהן התורניות, התרשמו שבית-יעקב נועדה לנשים רחוקות ממסורת בלבד, או שראו פחיתות כבוד בהצטרפות לנשים סוחרות בשוק ולבעלות מלאכה ולשבת עמן על אותו ספסל לימודים.¹²¹ הסתייגות זו של נשים אורתודוקסיות מבית-יעקב הניעה את המרכז למקד את התעמולה בקרבן, כדי לשכנען שהצטרפות לארגון תועיל להן בהכרת פרטי ההלכות היסודיות בעת לימוד המקורות הכתובים ובהתעמקות בהם, בהגברת מודעותן לתפקידיהן ובחינוך ילדיהן לא להתרחק מהמסורת ומדת. תחושת הדחיפות והיעדר במה עיתונאית אורתודוקסית האיצו במרכז להוציא לאור ביטאון משלו,

בית יעקב, כדי להפיץ את רעיונות בית-יעקב בקרב הנשים ברחבי ליטא, הן הרחוקות מהמסורת והן השומרות תורה ומצוות.¹²²

הביטאון "בית יעקב"

הביטאון בית יעקב יצא לאור בשנים 1933–1939 בפרוור הקובנאי סְלֶבֶדְקָה, מקום מושבו של המוציא לאור, מרכז בית-יעקב. את עשרת גיליונותיו, מלבד השמיני, ערכה אֶלֶה שמואלוביץ' (1898–1941), בוגרת הקורסים הפדגוגיים של "צעירי-ישראל" ב-1920/1.¹²³ בניגוד לביטאון של תפארת-בחורים, צום יוגנט, שתוכניות לא-מעטות נטו בעניין תדירות הוצאתו לאור, היטיבה לאפיין את הופעת בית יעקב ההגדרה שהופיעה על כריכת רוב גיליונותיו בליטאית: "פרסום חד-פעמי".¹²⁴ אולם הגדרה זו נבעה לא מהיעדר תוכנית מוגדרת מראש אלא מרצון להימנע מפנייה לשלטונות בבקשה למתן רישיון לביטאון. מכך נבעו חוסר הקביעות בשמו, כגון בית יעקב היים, בית יעקב אין ליטע או בית יעקב שטים, ואי-מספור גיליונותיו כפרסום חד-פעמי.¹²⁵ מרווחי הזמן בין גיליונות עוקבים השתנו משישה חודשים ועד יותר משנה. הגיליונות בידיש מנו על פי רוב 16–24 עמוד. הם נדפסו בבית הדפוס א' מובשוביץ ומ' כהן בקידן, ורק הגיליון האחרון נדפס בפרוור שבקובנה. מחירם היה שלושים צנט, וב-1938 עלה ל-35 צנט.

המטרה הפשטנית ביותר שהציב לנגד עיניו המרכז בביטאונו הובלטה בכריכת כל אחד מהגיליונות: "מיועד לאינטרס תנועת הנשים 'בית-יעקב' בליטא".¹²⁶ מטרת מפורטת יותר אפשר למצוא בדברי השבח שהרעיפה חברה על ביטאון התנועה:

אחד מהישגי המרכז הוא בלא ספק ההוצאות החד-פעמיות, שלקחו להן למשימה לפתח את הכוחות הרוחניים של החברות, ושמוצאות-לאור רק בידי נשים. מובן שאין זו מהמשימות הקלות, כי האישה בכלל, והדתית בפרט, עדיין אינה מוכנה לפומביות, לא בכתב ולא בדיבור. אכן המטרה העיקרית של הגיליונות היא: לפרסם יהדות שלמה בקרב הנשים היהודיות, להחזירן למקור-היהדות, ולעורר את המעשים הגדולים למען האל והעם. לא-פלא אפוא שכל הוצאה כזאת מתקבלת בברכה לבבית אצל האישה והבת היהודיות.¹²⁷

הביטאון שימש כלי ביטוי ופרסום לתפיסות התנועה ולשאיפותיה לקרב את החברות לקיום מלא ומדוקדק של המצוות, ואמצעי המרצה לפעילות מעשית שלהן בקרב הציבור. בדברי אותה חברה באו כמעט כלי משים המאפיינים הייחודיים של הביטאון: נשים הן שערכו והוציאו אותו לאור – בדרך כלל הייתה זו יושבת-ראש מרכז בית-יעקב, אֶלֶה שמואלוביץ' – והכותבות בו היו נשים בלבד. זה היה הישג לא-מבוטל. אם יושוו מאפיינים אלה למאפייני ביטאון תנועת בית-יעקב הפולנית, שיצא לאור בלודז' בשם בית יעקב משלהי 1923, יימצא שהוא נערך בידי גבר – אליעזר-גרשון פרידנזון (1899–1943), ורוב כותביו היו גברים. יתר על כן, דומה שהשוואה אחרת, לביטאון הנאמן הליטאי, שיצא לאור בידי "צעירי-ישראל" רק שנים אחדות קודם לכן,

ב־1927–1931, תלמד על המהפכה שחוללה תנועת בית־יעקב הליטאית. אותו ביטאון היה פרי הגותם של חוגים אורתודוקסיים בעיירה טלז, שלימים יתמכו באופן פעיל במטרותיה של תנועת בית־יעקב ובעשייתה. עורכו היה יצחק שמואלוביץ',¹²⁸ בעלה של העורכת לעתיד של הביטאון בית יעקב, וכותביו היו גברים בלבד. כאשר רצתה לכתוב בו צעירה אורתודוקסית רבת־כישרונות מטלז, חיה־פלומה שוורץ (1902–1986), אחותה הצעירה של אלה שמואלוביץ', היא נאלצה להסתיר את זהותה הנשית באמצעות שם עט.¹²⁹ והנה חלפו שנים אחדות בלבד, תנועת בית־יעקב קמה, התפתחה בעיירות ליטא ובביטאונה שלטו הנשים שלטון בלא־מצרים. כל תקופת קיומו לא ניתנה בו דריסת רגל לגברים, אף לא לגדולי הרבנים של ליטא.

אלה שמואלוביץ' (ארכיון המדינה האזורי של קובנה, 1-KRA-66)

גיליונות הביטאון יוחדו לנושאים שנתגלו בהם בעיות או הזנחה, כגון "שלום בין־אדם־לחברו" בגיליון מנובמבר 1936, "לשון־הרע" בגיליון מינואר 1938, "צדקה" בגיליון מנובמבר 1938 ו"שמירת־שבת" בגיליון האחרון מדצמבר 1939. בכל אחד מאותם גיליונות הופיעו מאמרים בנושא שעל הפרק, ולאורך עמודי הגיליון התנוססו סיסמאות שקראו לנשים להקפיד בנושא המדובר.¹³⁰

מאמרי הגות תפסו חלק נכבד בגיליונות הביטאון ורמתם הגבוהה הצביעה על כך שהם התאימו לקהל נשים אורתודוקסיות מהשכבות המשכילות. את המאמרים האלה, שמנו בין ארבעה לשמונה ומאמר מערכת, כתבו בדרך כלל נשים בוגרות ופעילות שהיו חברות המרכז או עמדו בראש סניפים. מאמריהן דנו בעניינים שעמדו ברום עולמן של נשות התנועה, החל בתפקיד האישה בביתה, המשך בהקפדה על מצוות ועד מקום התנועה בפוליטיקה המקומית. כאמור, בגיליונות שיוחדו לנושא נבחר התפרסמו כמה מאמרים בנושא.

שני הגיליונות הראשונים, בית יעקב ובית יעקב היים, שיצאו לאור בשנת 1933, שימשו את העורכת כמצע לניסיונותיה לקבע תבנית מותאמת לביטאון. כך עלה בדעתה

לייחד את העמוד האחרון לבמה ספרותית בעברית.¹³¹ אולם רעיון זה נגנז לבסוף, כנראה בגלל חוסר שליטה בעברית של חלק מהחברות; בגיליונות שלאחר מכן התפרסמה מפעם לפעם יצירה בשפה העברית. לעומת זאת שני מדורים בגיליונות משנת 1933 המשיכו להתפרסם גם בגיליונות שלאחר מכן. אחד מהם, "מתוך תנועת 'בית-יעקב'",¹³² הביא מהמתרחש בסניפי התנועה; האחר, "מתוך התנועה האורתודוקסית",¹³³ סיפר על ההתרחשויות במפלגות או בארגונים האורתודוקסיים בעולם.

הגיליון השלישי, **בית יעקב אין ליטע**, שיצא לאור במאי 1934, נפתח במאמר מערכת שהתלונן על חילול השבת ההולך ומתרחב בליטא, וקרא לנשים לא רק לשמור בעצמן את השבת אלא גם להתאמץ ולהשפיע על בעליהן וילדיהן שאף הם לא יחללוה.¹³⁴ בגוף הגיליון התפרסמה קריאה לפעולה מעשית: "על כל חברה בבית-יעקב ההולכת לקנות בחנות להיוודע תחילה האם זו סגורה בשבת".¹³⁵ אכן, נושא חילול השבת וחובת שמירתה חזר ועלה כמעט בכל גיליונות הביטאון לאורך השנים, עד לאחרון שבהם, **בית יעקב לעבן** מדצמבר 1939, שיוחד לנושא השבת.¹³⁶ מפני שלתחושת חֲבֵרוֹת מרכז בית-יעקב מצב שמירת השבת רק הלך והורע ברבות השנים. העיסוק בענייני השבת מלמד שמרכז בית-יעקב ראה בשמירתה ערך יסודי והכרחי לחברה היהודית בליטא ובחברות התנועה את הגורם המתאים לעצור את חילולה ההולך ומתרחב.

עוד נושא שהיה קרוב מאוד ללב חברות בית-יעקב היה ארץ ישראל. כבר בגיליון השלישי בא נושא זה לידי ביטוי במאמרים לא מעטים שעסקו בהתעוררות לבניית הארץ ברוח התורה ומצוותיה ובהתיישבות אורתודוקסית בארץ ישראל.¹³⁷

הנושאים החשובים – שמירת שבת והתיישבות בארץ ישראל – היו פרטים בתוכנית הגדולה של תנועת בית-יעקב. לפני הצעירות היהודיות בליטא עמדה לא רק הברירה בין התחברות לקבוצות לימוד וחזרה למסורת ובין חיי שעה נעימים של בילויים, בתי קפה וסרטי קולנוע. המרכז נדרש להתחרות על לבן כנגד כוחות חזקים ומושכים מאוד של תנועות הנוער, ובמיוחד השומר הצעיר ובית"ר.¹³⁸ למול תחרות זו קראה הרבנית רחל שפירא (1875–1943), נשיאת כבוד של מרכז בית יעקב ואשת הרב של קובנה, לנשים האורתודוקסיות, שעמדו עד אז מהצד: "בה-בעת שהלא-מאמינים מאורגנים היטב ועורכים מלחמה נגד כל מה שיהודי וקדוש – התחרישי! האם באדישות תראי איך אחיותייך עוזבות את האידישקייט? כלום לא תגיבי כלל?".¹³⁹

אולם רוב קריאות הביטאון כוונו לחברות עצמן, שהתבקשו ואף נדרשו לממש את תכלית התנועה. כבר בגיליון הראשון של **בית יעקב** מפברואר 1933, קראה הפעילה הצעירה שרה חנונוביץ': "הגיעה העת לחשבון-נפש. יש להשתחרר מההשקפה השגויה, שעלייה משמעה ללמוד לעצמך. משימת 'בית-יעקב' היא להיות מתקנות-העולם [...] עלינו לעבוד לא רק למען עצמנו אלא למען אחיותינו התנועות ואובדות-הדרך".¹⁴⁰ במילים חריפות יותר פנה המרכז עצמו, בבית **יעקב אויסגאבע** במאוס 1935, לכל

BET JAKOB LEIDINYS

פרייז 30 צענט

בית יעקב

אונזערע

געוויידמעט די אינטערעסן
פון דער פרויען באוועגונג „בית-יעקב“ אין לעטווא.

Kaunas, 1935 m. kovo m.

❖ (Vienkartinis leidinys) ❖

קאונאס, חדש אדר ב' תרצ"ה.

א י ב ה א ל ט :

מרכז בית יעקב בליעטווא	א) הטהריו!	.	.	.	.
הרבנית מנא הענקין	ב) בליקן ...	.	.	.	.
שרה רבקה מערקין	ג) תימקעהר.	.	.	.	.
יהודית גלאזשטיין	ד) לידער	.	.	.	.
מרידע דיוויס	ה) דער שליטל צום מקדש	.	.	.	.
ח'י מאלאד	ו) התנערי טעפר קומי ...	.	.	.	.
שרה חאנאנוויץ	ז) שול און לעבן.	.	.	.	.
ליבה הירשאוויץ	ח) א בריוו צום ווער הסעל טון	.	.	.	.
עלא שמואלאוויץ	קאונאסער „בית יעקב“.	.	.	.	.
סטוד. הרסת הירשובין	ט) טהרת המשפחה און פאמיליען גליק	.	.	.	.
סטוד. דאברוש מארקעל	י) יידידות	.	.	.	.
רבקה שטינבאך	יא) דער מענש און דער בוים.	.	.	.	.
שרה בולווה	יב) א'ך	.	.	.	.
בת דמיון	יג) א קול פון א בת ישראל	.	.	.	.
שרה ססא דודמאן	יד) סיועס קמען דער פאעס ...	.	.	.	.
	טו) צו זיינען מיר ווערט דעם נאמען.	.	.	.	.
	טז) פון ארסאראקסישן לעבן אין קאונאס	.	.	.	.
	און טראווינץ.	.	.	.	.
	יז) אין די „בית-יעקב“ גרופן.	.	.	.	.

שער גיליון בית יעקב אויסגאבע, מארס 1935

אחת מהחברות: "צעקי לתוך האוזניים הערלות של אחיותייך. למדי עמהן את ה'דינים', הבהירי להן מהי טהרת-המשפחה. היי להן בעצמך דוגמה לצניעות יהודית אמתית!"¹⁴¹. אף שגיליונות הביטאון דנו בהרחבה בעניינים שהעסיקו את תנועת בית-יעקב, חלק אמנותי, בדומה לצום יוגנט, תפס בהם מקום נכבד. בגיליון בית יעקב אין ליטע ממאי 1934 הופיעו בזה אחר זה, על פני חצאי עמודים, שלושה סיפורים. הראשון שבהם היה פרי עטה של ליבה הירשוביץ, אותה "לביאה" שתרמה מפרי עטה כמה שנים קודם לכן לצום יוגנט, ובביטאון הנשים הרשתה לעצמה להופיע בשמה המלא.¹⁴² את השני כתבה הסטודנטית הדסה הירשוביץ (1912-1946) בעברית!¹⁴³ בגיליונות שלאחר מכן התפרסמו בדרך כלל שני סיפורים בכל גיליון. אולם העורכת לא הסתפקה בסיפורים; היא נתנה במה גם לשירה, ביד רחבה. בגיליון בית יעקב אין ליטע ממאי 1934 הופיעו שלושה שירים פרי עטה של המשוררת הקובנאית יהודית גלאז-שטיין, על פני עמוד שלם,¹⁴⁴ ובגיליונות הבאים הצטרפו אליה עוד מושכות בעט, הראשונה שבהן הייתה "הילה", בשיר בעברית.¹⁴⁵ אכן, אחת ממטרות תנועת בית-יעקב הייתה פיתוח כישורים ספרותיים של הצעירות ועידודן ליצירה דתית.¹⁴⁶

הילה

י ד ע ת י
(שיר)

ידעתי כי גם אחרי מותי
הרוח תהלך בקמה
תלחש לקנה לגבעל
ותלטף כל זרע האדמה.
ידעתי כי גם אחרי מותי
השמש לא יקדיר את פניו
יוהיר כקדם במרומים
ויפור למצפים חסדיו.
ידעתי כי גם אחרי מותי
ישליו בשלום הנחלים
הימים צדקה יתנו
ברינה יתחרו הגלים.
ידעתי כי גם אחרי מותי
הסבל לא יחדל מאדם
תשנינה צורתן הדעות
ואמיתתן תביקש לעולם.
ידעתי כי גם אחרי מותי
איתנים ישבחו את כלי
ואשרי כי זכה גם אותי
בחיי להלל לו הללי.

יהודית גלאז-שטיין.

(ליד)

ס'איו אומעדיג אַצינד דער וואלד,
און אומעטיקער פון דעם וואלד איז איצט מיין הארץ...
ס'שטייען סאָסנעס יונגיקע און שלאנקע
און רויטלעך זיך אין רגע'ס לעצטע פון שטאַרבנדיקן
טאג.
און ס'טריפט די זון מיט הייסן בלוט אין געסטן פוכיקע
פון פויגל מידע,
האס ווערן גרוי און שטיל,
זי גרוי און שטיל
סע ווערט דער אוונדאנים וואלד...
שלאפט דער וואלד,
ס'איו נאכט אף בוים און צווייג,
גראזן שלאפן שוין פון לאנג,
שישקעס פלאנטערן און צאמען מיינע טריט...
בלאנדזע איך אליין אין וואלד ארום,
און שווער און שטום
באוועגן זיך די נאדל-בוים אין דערשפעט
פארגייט מיין הארץ אין אבאשיידן קליין געבעט,
און טרערן פלייצן אויס מיין אויגן-ברעג,
און ס'זויגט זיך אזוי שטארק
אף יונגע פארוועלקטע טעג. –
ס'איו אומעדיג אַצינד דער וואלד
און אומעטיקער פונם וואלד איז איצט מיין הארץ!...

שירים בגיליון בית יעקב שטים מספטמבר 1935

בדומה לתנועת תפארת-בחורים, שבתקופת קיומה ערכה שלוש ועידות כלל-ארציות גדולות וחשובות, גם מרכז בית-יעקב ראה לנכון לערוך ועידות כאלה, והספיק לקיים שתיים עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.¹⁴⁷ הוועידה הכלל-ארצית הראשונה של בית-יעקב תוכננה לדצמבר 1935, לאחר שהתנועה כבר התפשטה לפחות ב-12 עיירות בליטא.¹⁴⁸ אכן, גיליון בית יעקב שטים מספטמבר 1935 פתח במאמר פרי עטה של הרבנית רחל שפירא, שבא להמריץ את חברות התנועה להגיע לוועידה: "אחות יקרה! זכרי שבידיך מונח גורל הדור הצעיר, כמחנכת יש לך אחריות מלאה למעשיו הטובים והרעים, לכן אל תעמדי מרחוק, אל תהיי סבילה! [...] כולן לכנס בית-יעקב! האספּי!"¹⁴⁹

בעקבות הקריאה בביטאון והתעמולה בעיתונים אחרים הגיעו לוועידה משלחות מסניפי התנועה ואורחות מכל רחבי ליטא.¹⁵⁰ כמושבי הוועידה הועלו נושאים לדיון מעיקרי תפיסת עולמה של תנועת בית-יעקב, כגון: תפקיד האישה בחינוך, השבת והאישה, חינוך הבנות, ארץ ישראל והאישה הדתית.¹⁵¹ אחד הנושאים המרכזיים שנידונו היה שאלת ההשתייכות המפלגתית של התנועה אשר התחבטה לא-מעט בעניין רגיש זה.¹⁵² לאחר דיונים קבעה הוועידה שבית-יעקב תישאר תנועת נשים עצמאית ובלתי מפלגתית, בדומה להחלטת הוועידה הראשונה של תפארת-בחורים על אופי התנועה.¹⁵³ אולם החלטה זו לא הביאה לפתרון הסוגיה המורכבת וזו הוסיפה לבעבע מתחת לפני השטח בשנים שלאחר מכן, לנוכח ההתחזקות הגוברת של הפלג הנשי האגודאי בליטא ובאגודת ישראל העולמית.¹⁵⁴ דומה שרק ועידה כלל-ארצית יכולה הייתה להכריע שנית בעניין, ואכן גיליון בית יעקב מינואר 1938, שיצא לאור לקראת הוועידה הכלל-ארצית השנייה של התנועה, הציג סדר יום מפורט, שאחד מנושאי הכולטים היה עצמאות מול מפלגתיות בבית-יעקב.¹⁵⁵ ייתכן שבגלל רגישותן של חברות התנועה שאלת אי-המפלגתיות נדחקה ברגע האחרון להרצאה השביעית והאחרונה של המושב השני של הוועידה שנפתחה בינואר 1938,¹⁵⁶ של אלה שמואלוביץ'. הרצאתה זו עוררה כצפוי דיון יצרי, והדברים אף הגיעו לידי קריאות ביניים; לבסוף הוחלט לא לשנות את מעמדה של תנועת בית-יעקב כתנועה עצמאית ובלתי-מפלגתית, כדי להוסיף ולאפשר לימודי יהדות בסניפי התנועה לנשים שהשתייכו למפלגות לא-אורתודוקסיות.¹⁵⁷ בכך הושם סוף לשאלות בסוגיה זו שהעסיקה גם את התנועה האחות תפארת-בחורים, אך דומה שתפסה מקום רב לאין ערוך בתנועת בית-יעקב, בעקבות ההתחזקות המרשימה מאוד של הפלג הנשי האגודאי.

הגיליון האחרון של ביטאון התנועה בית יעקב לעבן, שכאמור יוחד לשבת, יצא לאור חודשים אחדים לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה. המלחמה, שהתנהלה סמוך מאוד לגבולות ליטא, הייתה כביכול רחוקה והאירוע שהעסיק יותר את היהודים וממילא גם את ביטאון התנועה, היה חזרת עיר הבירה העתיקה וילנה לידי ליטא באוקטובר 1939.¹⁵⁸ את התחושות המעורבות של היהודים, שמחה לרגל האיחוד עם יהודי וילנה אך עצבות שעוררה מצוקתם החומרית, ביטאה המשוררת וחברת התנועה יהודית גלאז-שטיין בשיר ארוך "פרייד און טרערן" (שמחה ודמעות) מעל דפי הגיליון.¹⁵⁹

יהודית גלאז-שטיין.

פרייד און טרערן

(נעווידסעט די ערשטע סענ פון אונדזער צוריקפאקסעט ווילניס)

<p>4. איז מיר לייכט און שווער אזוי,
פאָרן זיך גיין-גאלד מיט גרוי.
פאָרן זיך און בלייבן פרעמד. —
לאָזט ניט קינדער-אויג פארשעמט:...</p> <p>5. קינדער-אָויגן. — מאָרגן-טוי,
קינדער לייזן ניט קיין גרוי,
קינדער האָסן אַלץ וואָס ביז. —
ס'שרייט די נויט, די נויט איז גרויס:...</p> <p>6. פרייד און טרערן, גליק און נויט,
שיינקט פאָר הונגעריקן ברויט.
שיינקט פאָר נאָקעט לייב א העמד,
ס'ברעכן זיך פארצווייפלט הענט:...</p> | <p>1. פרייד און טרערן, גליק און נויט. —
שיינקט פאָר הונגעריקן ברויט.
שיינקט פאָר נאָקעט לייב א העמד. —
ס'ברעכן זיך פארצווייפלט הענט:...</p> <p>2. פרייד און טרערן, — אונדזער פרייד
צוגעוירצט מיט ריי נאָך ברויט.
אונדזער פרייד, — פון טרויס א וואָר,
אונדזער ביינקשאפט, — צוואַנציק יאָר...</p> <p>3. צוואַנציק יאָרן, — מיר און דו
אויסגעשמידט א האַרץ אַן רו,
וויילן אויסגעשאַקט פון שטיין, —
ס'וואַקסט די פרייד און ס'וואַקסט געוויין...</p> |
|--|---|

יהודית גלאז-שטיין, "פרייד און טרערן" בגיליון בית יעקב לעבן מדצמבר 1939

גם הרבנית מינה הנקין כתבה על חזרת וילנה לליטא, שעוררה שמחה כפולה בקרב היהודים הן כאזרחי המדינה הן כמוקיריה של "ירושלים-דליטא" ההיסטורית. אף היא ציינה את העצב שבחזרתה, אך בניגוד למשוררת שכתבה על הצער החומרי, בה עוררה החזרה צער רוחני "על ירושלים העתיקה שלנו. עד מתי יהיו שעריה סגורים בפנינו?"¹⁶⁰ תנועת בית-יעקב לא פסקה לפעול גם בימי המלחמה. למרות הקשיים הכלכליים לא קהה כוח המשיכה של התנועה: מספר סניפיה הגיע לשלושים, ומספר החברות — לכ-1,500.¹⁶¹ החברות פעלו ברוח התנועה, ובין היתר דאגו להתפשטות רעיונותיה באמצעות הפצת גיליון בית יעקב לעבן שהתפרסם באותה העת. יותר מ-500 עותקים נמכרו בקובנה לבדה,¹⁶² ויש להניח שמספר זה הוכפל ואף שולש בפרובינציה. אסיפה גדולה של נשים למען השבת הייתה אחת הפעולות האחרונות שיזמה התנועה, בהמשך ישיר לקריאות של בית יעקב לעבן בעניין שמירת השבת.¹⁶³ באסיפה זו דיברה המשוררת יהודית גלאז-שטיין על הפעילות בת שמונה שנים של התנועה, וייחלה שאת יובל העשור תזכינה כל החברות לחגוג בארץ ישראל.¹⁶⁴ אולם תנועת בית-יעקב לא זכתה לכך. רוב רובן של חברות התנועה לא יכלו לקבל רישיונות עלייה לארץ ישראל, וגם בליטא לא התאפשר להן לחגוג יובל זה מחמת הכיבוש הסובייטי של ליטא ביוני 1940, שהביא להפסקת פעילות התנועה.¹⁶⁵ לא-זו-אף-זו, במרוצת חודשים אחדים לאחר תאריך היובל, כשליטא הייתה כבר בידי הנאצים, מצאו רוב חברות התנועה את מותן האכזרי בבורות מוות בפאתי עיירותיהן.¹⁶⁶

"צום יוגנט" ו"בית יעקב" בראי העיתונות האורתודוקסית

האוטונומיה התרבותית שקיבלו היהודים בליטא העצמאית חוללה פריחה בתחום המילה הכתובה.¹⁶⁷ היהדות האורתודוקסית המקומית יצאה גם היא לפרסם את דברה ברבים. ב-1921 החל להופיע בקובנה העיתון **אידישער לעבן** מטעם "צעירי-ישראל", הסתדרות לא-מפלגתית בעלת זהות אורתודוקסית מובהקת.¹⁶⁸ אולם בעבור שנה החלה אגודת ישראל להשתתף בהוצאה לאור של עיתון זה, שהטייתו המפלגתית הייתה ברורה.¹⁶⁹ הופעתו הסדירה לא האריכה ימים וב-1925 פסקה. בתקופת פעילותו החלו לקום חברות תפארת-בחורים, ובאופן טבעי הן זכו לתשומת לב שולית. כך נזכרו בחטף הישגיה הראשוניים של חברת סלבודקה, ראשונת החברות שקמו לאחר המלחמה,¹⁷⁰ וכשנוסדה חברת פוניבז' והתמסדה מעט, קיבל אחד מחבריה במה לפרסומה.¹⁷¹

בשלהי 1927 החל לצאת לאור בעיירה טלז **הנאמן**, ירחון אורתודוקסי בעברית, גם הוא מטעם צעירי ישראל הלא-מפלגתית,¹⁷² והאריך ימים עד שלהי 1931.¹⁷³ הופעתו, בד בבד עם הקמת מרכז תפארת-בחורים, עשתה את גיליונותיו החודשיים במה נוחה לדין וחשבון עתי קצר מטעם המרכז ולפרסום קריאותיו לחברים עד מארס 1928, מועד יציאתו לאור של הגיליון הראשון של **צום יוגנט**.¹⁷⁴ באפריל-מאי 1928 הופיעה בהנאמן כתבה נכבדה של רשמים מהביטאון החדש של תפארת-בחורים, דברי ביקורת והצעות ייעול,¹⁷⁵ ומאז ירדה תדירות דיווחי המרכז לדו-חודשית עד לגיליון אוקטובר-נובמבר 1928,¹⁷⁶ שבו פורסמה כתבה לא ארוכה על הגיליון השני של הביטאון.¹⁷⁷ המרכז לא נצרך עוד לבמה חיצונית לפרסום קריאותיו ודיווחיו הקצרים, שכן ביטאונו מילא תפקיד זה. בשלהי 1931 שב להופיע בליטא העצמאית עיתון אורתודוקסי אך לא-מפלגתי בשם **אידישע וועלט**. ימיו היו קצרים ומסיכות כלכליות פסקה צאתו לאור כנראה בשלהי 1932.¹⁷⁸ הוא הופיע בד בבד עם תחילת צמיחתה של תנועת בית-יעקב, ולפיכך גילה בה עניין כבארגון אורתודוקסי חדש וחשוב. כך כתב העורך ישראל גיטלסון בגיליון הרביעי של העיתון: "החלה תזוזה [...] אחד המאורעות החשובים בתחום זה בעת האחרונה הוא פעילות 'בית-יעקב' בליטא – ארגון של הבנות היהודיות, כדי שתסייענה לכוון את החיים היהודיים על יסודותיהם ההיסטוריים".¹⁷⁹ הוא בירך על ההתחלה הטובה והבטיח להעניק במה לשורת מאמרים שיסבירו את נחיצותה של פעילות זו. אכן, כבר בגיליון זה הופיע החלק השני של מאמר הסברה ארוך שכתבה אלה שמואלוביץ', לימים יושבת ראש מרכז בית-יעקב, לבת היהודייה.¹⁸⁰ נוצר אפוא רצון הדדי בין התנועה המתהווה ובין **אידישע וועלט** להביא בין דפיו את בשורת בית-יעקב ושמואלוביץ' קיבלה במה נכבדה למאמריה בעוד גיליונות.¹⁸¹ בעיתון זה התפרסמו גם תיאורים נרחבים מאירועי ייסודן של חברות בית-יעקב בקובנה ובטלז,¹⁸² ודיווח קצר יותר על הקמת חברת ויז'ניץ.¹⁸³ אולם דומה שאת הבמה בעלת המשמעות הרבה ביותר קיבלו שיעורי היהדות – פרשת שבוע, נביא והיסטוריה יהודית – שהחלה לקיים החברה החדשה של בית-יעקב בקובנה. מדי

שבוע התפרסמו הודעות על קיומם ומקומם בעיתון כמעט בכל גיליונותיו השבועיים,¹⁸⁴ במטרה לעניין את הקוראות, בנות ונשים אורתודוקסיות.

בניגוד לידיעות הלא-מעטות שנגעו לתנועת בית-יעקב החדשה והמלהיבה, הידיעות באידישע וועלט על תפארת-בחורים הוותיקה היו מעטות ואקראיות.¹⁸⁵ הסיבה העיקרית לכך הייתה העובדה שתנועת תפארת-בחורים כבר השתרשה בליטא באותה העת והיה לה ביטאון משלה; לפיכך נזכרו בגיליונות אידישע וועלט רק אירועים מיוחדים של תפארת-בחורים.

ייתכן ששקיעת אידישע וועלט בשלהי 1932 והעובדה שלא הייתה עיתונות אורתודוקסית חלופית דרבנו את תנועת בית-יעקב להוציא לאור כתב עת משלה בראשית 1933. משזיהתה את היתרונות שבפרסום כתב עת עצמאי ואת התועלת שהביא להתרחבותה, לא עצרה הוצאתה לאור של עיתונות אורתודוקסית חדשה בשלהי אותה שנה את המשך פעילותו של ביטאון התנועה. העיתונים האורתודוקסיים המדוברים היו הפעם בעלי זהות מפלגתית מובהקת: דאָס אידישע וואָרט, ביטאון של התנועות "תורה ועבודה" ו"מזרחי" בליטא, שהחל לצאת לאור בשלהי 1933,¹⁸⁶ ואידישער לעבן, שחידש את ימיו בעיירה טלז בחסות הסתדרות צעירי אגודת ישראל זמן קצר לאחר מכן.¹⁸⁷ שבועון זה ייחד מקום נכבד לפעילות צעירי אגודת ישראל ולהסתדרויות אגודאיות אחרות כגון בנות אגודת ישראל, החלוץ-החרדי והנוער-האגודתי. עם זאת הוא פתח את שעריו גם לתנועות תפארת-בחורים ובית-יעקב הלא-מפלגתיות, אולי במגמה לקרבן לתפיסה האגודאית. יתר על כן, ב-1935 החלו להופיע בו כתבות תחת הכותרת המודגשת "בתנועת 'בנות [אגודת ישראל]' ו'בית-יעקב'", כביכול הן היו הסתדרויות-אחרות או אף הסתדרות משותפת.¹⁸⁸ אלה שמואלוביץ' קיבלה במה פתוחה לפרסום מאמריה בעיתון, ואכן היא כתבה מאמרי הסברה לקהל הקוראים והקוראות האורתודוקסי על עקרונות בית-יעקב ועל נושאים בנפשה של התנועה,¹⁸⁹ אך גם על נושאים אחרים.¹⁹⁰ גם מרכז בית-יעקב פרסם בעיתון הודעות וידיעות דחופות לחברותיו,¹⁹¹ אלא שהתנועה חשה שלא קיבלה את המקום הראוי לה בעיתון ושמואלוביץ' התלוננה על כך באחד ממאמריה: "עדיין חסרה מאוד ההבנה שלנו, הנשים הדתיות, חייב להיות מדור משלנו, שבו רק אנו נופיע".¹⁹² בדומה למרכז בית-יעקב, גם מרכז תפארת-בחורים ניצל היטב את הבמה השבועית שניתנה לו באידישער לעבן, וגם הוא פרסם הודעות רבות שנועדו לחבריו,¹⁹³ או לתלמידי ישיבות שהתבקשו להירתם לפעילות התנועה.¹⁹⁴ כמו כן נוצלו דפי השבועון לכתבות על כינוסים מחוזיים וחגיגות בסניפים,¹⁹⁵ וכשווילנה הועברה לידיה של ליטא, תפסו כתבות על חברת תפארת-בחורים הווילנאית מקום של כבוד בעיתון.¹⁹⁶

סיכום

בתקופה של חילון מהיר ובאווירת התרחקות מהמסורת בליטא העצמאית, קרמו עור וגידים שתי תנועות, לגברים ולנשים, במטרה לקרב את קהלי היעד שלהן לדת באמצעות לימודי יסוד תורניים. בלימוד זה הן ראו תשתית הכרחית להכרת ההלכה וליישומה בחיי החברים והחברות. אולם הן לא הסתפקו במהפכה בחיי הפרט וראו בחבריהן ובחברותיהן את החלוץ שעתיד לייצא את המהפכה לחוצות הערים והעיירות בליטא.

שתי התנועות האורתודוקסיות לא צמחו מרקע זהה. תפארת-בחורים הייתה אחת החברות הקהילתיות המסורתיות בעיירה היהודית הליטאית משלהי המאה התשע-עשרה; בליטא העצמאית התחדשה מתכונתה בעיירות רבות, אולם בדומה להסתרדרויות המודרניות שקמו במדינה המתחדשת, גם חברות תפארת-בחורים שבה התארגנו כסניפים של תנועה פעילה ואידיאולוגית. לעומתן קמה תנועת בית-יעקב יש מאין, שכן חברות לימוד לנשים היו חידוש גדול בליטא. הן הופיעו בכמה עיירות רק בראשית שנות השלושים של המאה העשרים והתארגנו לתנועה שדמתה במבנה שלה למבנה תנועת תפארת-בחורים: מרכז שאליו מקושרים סניפים, מרכז הדרכה שתפקיד חבריו היה לבקר בסניפים ולחזקם, לימודי יסוד מסורתיים בסניפים ואמצעי ביטוי שמטרתו חיזוק תחושת השייכות לתנועה ומשיכת חברים חדשים מהחוץ. מאמצע שנות השלושים הרחיבה תנועת תפארת-בחורים את המשימות שהטילה על חבריה, שעיקרן עד אז היה לימוד ויישומו, ותבעה מהם לפעול במוסדות צדקה וחסד מקומיים. גם תנועת בית-יעקב נקטה גישה דומה ודרשה מחברותיה עשייה חברתית-ציבורית והשתתפות פעילה במוסדות כאלה או הקמה של מוסדות חסרים.

מלבד המבנה הארגוני דמו שתי התנועות גם בקהל היעד שלהן – השכבה היהודית העמלה. אולם תנועת בית-יעקב החלה להכיר בכך שהנשים האורתודוקסיות מהשכבות הגבוהות, אף יותר מהנשים העממיות, חסרו ידע נדרש כיצד לנהוג במציאות המתפתחת בעולם המודרני והיאך להתמודד עם הרוחות החדשות שהביאו עמהם בניהן ובנותיהן מהחוץ.¹⁹⁷ בניגוד לגברים האורתודוקסים, שרובם השתייכו לחברות לימוד בבתי כנסת ובבתי מדרש ויכלו להעשיר את ידיעותיהם התורניות ברווח הזמן שבין תפילות מנחה לערבית, לא היו לנשים האורתודוקסיות מוסדות העשרה כאלה; תנועת בית-יעקב שאפה למלא חיסרון זה. אולם בניגוד להצלחתה בקרב הנשים בנות המעמד העממי, שלהן תרמה התנועה ידע וערכי יסוד שהן לא הכירו, היה קשה לשכנע נשים אורתודוקסיות בחשיבות הלימוד, ורק התוצאות בבתיהן המחישו כמה חשובה פעילותה של בית-יעקב וכמה גדולה יכולה להיות השפעתה על חינוך הדור הצעיר.

הגם שתנועת בית-יעקב הרחיבה את קהל היעד שלה בהשוואה לציבור שאליו פנתה תפארת-בחורים, ביטאוניהן מלמדים שמטרתן הייתה אחת: שינוי פני החברה היהודית בליטא וקירובה למסורת ולדת. להגשמת מטרה זו פעלה כל אחת מהתנועות בקרב הציבור שלה – תפארת-בחורים בקרב הגברים ובית-יעקב בקרב הנשים. אחד

מאמצעיהן היעילים ביותר להסברה ולהתפשטות היה ביטאוני התנועות. אף שהן מצאו במות אוהדות בעיתונות האורתודוקסית של אותם הימים, הן לא הסתפקו בכתבות אקראיות בה על רעיונותיהן ופעילותן, וכדי להשיג את מטרתן הייחודית הן נדרשו לעיתונות עצמאית משלהן. והנה, בניגוד לביטאוני תנועות אחרות ששימשו לליכוד השורות בקרב חבריהן, ביטאוני תפארת-בחורים ובית-יעקב הציבו לעצמם עוד מטרה: למשוך ציבור חדש לתנועותיהם. ואכן, בניגוד לסיסמאות בגיליונות **צום יוגנט**, שרבות מהן פנו לחברים לחזק את לימודיהם בחברתם,¹⁹⁸ רבים ממאמרי הביטאון פנו לצעירים רחוקים ממסורת, במטרה לשכנעם להצטרף לתפארת-בחורים. גם המאמרים בביטאון **בית יעקב** היו בעלי נטייה דומה, אולם בניגוד ל**צום יוגנט** רובם לא פנו ישירות לנשים רחוקות מהמסורת אלא דחקו בחברות התנועה לקרֶבֶן ולפעול למענן.

באחד ממאמריה התלוננה יושבת ראש מרכז בית-יעקב: "הניסיון היחיד שנעשה בידי 'בית-יעקב' בהוצאתו לאור מזמן לזמן של ביטאון שבו מיוצגים רק כוחות נשיים באמת זכה להכרה נכבדה, אך איזו משמעות יכולה להיות לכך, כשהופעתו נדירה כל כך?!"¹⁹⁹ אכן, רק עשרה גיליונות של **בית יעקב** יצאו לאור, בהשוואה לעשרים גיליונות של **צום יוגנט**. ההבדל המספרי נבע מכך שחברות תפארת-בחורים החלו לקום כעשור שנים לפני החברות הראשונות של בית יעקב, ומרכז תפארת-בחורים פתח בפעילותו כחמש שנים לפני מרכז בית-יעקב. לכן אך טבעיות היו ההשלכות על מספר הגיליונות בפרט ועל ממדי שתי התנועות בכלל.²⁰⁰ עם זאת דומה שפעילותן של תפארת-בחורים ובית-יעקב בכפיפה אחת באותן עיירות הועילה רבות לתנועת הנשים וחזיקה את כוחה בכמה מונים יותר מכוחה הממשי.²⁰¹ בהסתכלות רחבה יותר על התפתחות שתי התנועות דומה שמאמצייהן לקרֶבֶן לדרת ולהשתלב במרחב הציבורי, המשתקפים מביטאוניהן, מלמדים יותר מכול על יכולתן של יוזמות עממיות להביא לשינוי חברתי ודתי.

הערות

- 1 מרדכי זלקין, "בין גאון לעגלון: מורשתה התרבותית של יהדות ליטא", **גשר**, 136 (תשנ"ח), עמ' 80-81.
- 2 על התאגדויות הלימוד היהודיות שהיו מיוחדות במינן בתרבויות הדתיות במזרח אירופה, ראו: Israel M. Goldman, *Lifelong Learning among Jews: Adult Education in Judaism from Biblical Times to the Twentieth Century*, New York 1975, pp. 203-207.
- 3 ג'ון קליר, "התפתחות החקיקה כלפי היהודים ברוסיה (1881-1772)", בתוך: איליה לוריא (עורך), **תולדות יהודי רוסיה: מחלוקות פולין עד נפילת הקיסרות הרוסית, 1917-1772**, ירושלים תשע"ב, עמ' 15, 18-21; מרדכי זלקין, **בעלות השחר: ההשכלה היהודית באימפריה הרוסית במאה התשע**, ירושלים תש"ס, עמ' 62-81.
- 4 יהודה סלוצקי, **העיתונות היהודית-רוסית במאה התשע-עשרה**, ירושלים תשל"א, עמ' 26-27; דב ליפץ, "החינוך העברי והתנועה העברית בליטא העצמאית (1920-1940)", בתוך: רפאל חסמן ואחרים (עורכים), **יהדות ליטא**, ב, תל אביב תשל"ב, עמ' 113 (להלן: ליפץ, "החינוך העברי"), (להלן: חסמן ואחרים [עורכים], **יהדות ליטא**); מרדכי זלקין, "'שיהיה כולו עברי': רשת החינוך 'יבנה' בליטא בין 'חינוך חרדי' ל'חינוך עברי'", בתוך: ש' גליק (עורך), **זכר דבר לעבדך: אסופת מאמרים לזכר דב רפל**, ירושלים תשס"ז, עמ' 122-123 (להלן: זלקין, "שיהיה כולו עברי"); יוסי

- גולדשטיין, "החדר המתוקן" ברוסיה כבסיס למערכת החינוך הציונית, **עיונים בחינוך**, 45 (אייר תשמ"ו), עמ' 147-157; זאב אריה רבינר, **ספר הרב יעקב מזא"ה (רבה של מוסקוואה)**, א, תל אביב תשי"ח, עמ' נג-נה. להתמרמרות על משפחות תורניות ראו: א"מ פייולוז'הן, **נצח ישראל: מאמרים על אדות דברים העומדים ברומו של עמנו**, ורשה תרע"ד, עמ' קלג.
- 5 ישראל רוזנסון, "בעבור צעירים כמו גם לעובדים ולעוזרים בחנויות": על המפעל החינוכי 'תפארת-בחורים' בוויילנה, **הגות**, י (תשע"ד), עמ' 19-28 (להלן: רוזנסון, "בעבור צעירים").
- 6 על הוראה ביתית או מוסדית של מסורת יסוד לילדות ולנערות במאה התשע-עשרה ראו: Shaul Stampfer, *Families, Rabbis and Education: Traditional Jewish Society in Nineteenth-Century Eastern Europe*, Oxford 2010, pp. 168-180. על לימודים בבתי ספר פרטיים לכנות בשנים 1880-1830 ראו: Eliyana R. Adler, *In Her Hands: The Education of Jewish Girls in Tsarist Russia*, Detroit 2011, pp. 28-43, 82-95.
- 7 Eric Lohr, "The Russian Army and the Jews: Mass Deportation, Hostages, and Violence during World War I", *Russian Review*, 60 (2001), pp. 404-419.
- 8 בן-ציון קליבנסקי, "תמורות רוחניות ביהדות הליטאית בעקבות גלותה במלחמת העולם הראשונה", בתוך: מיכל בן-יעקב, בן-ציון קליבנסקי וג'ורדי באומל-שוורץ (עורכים), **עולם מתהפך: מלחמת העולם הראשונה והשלכותיה על העולם היהודי**, ירושלים תש"ף, עמ' 20-22 (להלן: קליבנסקי, "תמורות רוחניות").
- 9 Andrew N. Koss, "War within, War without: הגלות בשנות המלחמה ראו: Russian Refugee Rabbis during World War I", *Association for Jewish Studies Review*, 34 (2010), pp. 231-263 (להלן: Koss, "War within"). ראו גם מרדכי כץ, "למצב אחינו ברוסיה", חלק ג, **העברי**, 6, 27 (1916), עמ' 8; אסף קניאל, "על מלחמה ושמירת מצוות: וילנה 1914-1922", **גל-עד**, כד (2015), עמ' 73-74.
- 10 קליבנסקי, "תמורות רוחניות", עמ' 22-25.
- 11 Koss, "War within", p. 258.
- 12 Šarūnas Liekis, "A State within a State?": *Jewish Autonomy in Lithuania 1918-1925*, Vilnius 2003 pp. 158-159 (להלן: Liekis, *A State*).
- 13 או "ליטא הנכבשת" (הנאמן ט' אלויל תרפ"ח), עמ' 16. קרסי (בפולנית: Kresy) – חבל-הספר המזרחי של פולין ממזרח לקר-קרזון.
- 14 רב לוין (עורך), **פנקס הקהילות: ליטא**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 359 (להלן: לוין, **פנקס הקהילות: ליטא**).
- 15 ליב גרפונקל, "מאבקם של יהודי ליטא על זכויות לאומיות", בתוך: חסמון ואחרים (עורכים), **יהדות ליטא**, עמ' 37-39; Samuel Gringauz, "Jewish National Autonomy in Lithuania (1918-1925)", *Jewish Social Studies*, 14 (1952), pp. 229-231; Ezra Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, Bloomington 1983, pp. 217-225.
- 16 צביה דבורצקי, "מאבקה הפוליטי של הציבוריות היהודית בליטא למיסודה האוטונומי בשנים 1918-1922 (ניסוי באוטונומיה)", **עבודת מוסמך**, אוניברסיטת תל אביב 1980; Liekis, *A State*, pp. 115-173.
- 17 בתי הספר היסודיים של "יבנה" מנו רבע מכלל בתי הספר היהודיים בתחילת שנות העשרים ו-32 אחוז בראשית שנות השלושים. ראו אברהם לוינסון, **התנועה העברית בגולה**, ורשה תרצ"ה, עמ' 364-365; Saulius Kaubrys, *National Minorities in Lithuania: An Outline*, Vilnius 2002, p. 158 (להלן: Kaubrys, *National Minorities*).
- 18 על אגודת הרבנים ומגבלות כוחה ראו: בן-ציון קליבנסקי, "במקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב": מעמדה של אגודת הרבנים בליטא, **ציון**, עה (תש"ע), עמ' 313-346.

- 19 בן-ציון קליבנסקי, **כצור חלמיש: תור הזהב של הישיבות הליטאיות במזרח אירופה**, ירושלים תשע"ד, עמ' 123. ראו גם זלקין, "שיהיה כולו עברי", עמ' 128, 131.
- 20 קליבנסקי, שם, עמ' 123-124.
- 21 על תפארת-בחורים בליטא בתקופת בין המלחמות ראו: בן-ציון קליבנסקי, "תפארת בחורים" – תנועת לימוד תורה לבני מעמדות העמלים בליטא בין מלחמות העולם", **ציון**, פב (תשע"ז), עמ' 488-489 (להלן: קליבנסקי, "תפארת בחורים").
- 22 "אונזער וואָרט צו דער אידישער יוגנט", **צום יוגנט** (להלן: **צו"י**), 1 (ניסן תרפ"ח), עמ' 3 (להלן: "אונזער וואָרט").
- 23 לגישות סוציולוגיות-פסיכולוגיות בעניין 'חציית-קווים' ראו: John C. Gibbs and Steven V. Schnell, "Moral Development 'Versus' Socialization: A Critique", *American Psychologist*, 40 (1985), pp. 1071-1080.
- 24 "אונזער וואָרט", עמ' 2-3.
- 25 שם, עמ' 3.
- 26 המרכז לוויעד חברים מא' בסיון תרפ"ח, ארכיון המדינה המרכזי של ליטא (להלן: אמ"ל), 1143/1-2-1. ראו תצלומו וכן תצלומי שאר המסמכים בסימון 1143/1 מארכיון זה בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים, מיקרופילמים HM3/1001-1003.
- 27 שם הביטאון ברוב הגיליונות היה **צום יוגנט**, פרט לגיליון 2, **יוגנט** וגיליון 18, **צו דער יוגנט**. להבנתו גם שמות גיליונות 19 ו-20 היו **צו דער יוגנט**, ואילו שם הגיליון ה-21 היה **יוגנט**. אם גיליון 22 הספיק לצאת לאור, גם שמו היה **יוגנט**.
- 28 אין בידי הגיליונות שלאחר גיליון 18, ולפיכך לא ידוע לי מה היה מחירם.
- 29 Kaubrys, *National Minorities*, p. 137. הכוונה כנראה לגיליון העשרים.
- 30 **צו"י**, 1, ניסן תרפ"ח, עמ' 1. תורגם מידיש.
- 31 שם.
- 32 שם.
- 33 "אונזער וואָרט", עמ' 2-3. תורגם מידיש.
- 34 שם, עמ' 3. תורגם מידיש.
- 35 **צו"י**, 1, ניסן תרפ"ח, עמ' 4, 11-12, בהתאמה.
- 36 שם, עמ' 5-8.
- 37 שם, עמ' 19.
- 38 שם, עמ' 16-19.
- 39 שם, עמ' 10-14. לזיהוי שם העט ראו מכתב המנהל למחברת, כ' בסיון תרפ"ח, אמ"ל, 1143/1-2-42.
- 40 "לביאה" הוא עברות צלילי לשם ליבה. בוילנה: **יוגנט**, 2, תשרי תרפ"ט, עמ' 1; בלטוויה: מ' חודקוב למרכז, י"ג באב תרפ"ח, אמ"ל, 1143/1-131; בליטא: **הנאמן**, ה, אייר תרפ"ח, עמ' 16.
- 41 מכתבו הראשון בארכיון תפארת-בחורים הוא לוועד חברה שלא פורש שמה, א' בסיון תרפ"ח (20 במאי 1928); אמ"ל, 1143/1-2.
- 42 פוטשניק לוועד-חברת קופישוק, וחוזר 9 של המרכז, סיון תרפ"ח, אמ"ל, 1143/1-2, 1143/1-81. בהתאמה.
- 43 המרכז למערכת עיתון עלום, י"א באייר תרפ"ח, אמ"ל, 1143/1-981. ראו גם **הנאמן**, ה, אייר תרפ"ח, עמ' 18.
- 44 המנהל לרב אברהם הלר, י"ח בסיון תרפ"ח, אמ"ל, 1143/1-311.
- 45 המנהל לעלמה הירשוביץ, כ' בסיון תרפ"ח, אמ"ל, 1143/1-421.
- 46 המרכז לכל החברות מסיון תרפ"ח ולוועד קופישוק, כ"ט בסיון תרפ"ח, אמ"ל, 1143/1-431, 1143/1-611. בהתאמה.

- 47 יוגנט, 2, תשרי תרפ"ט, עמ' 7.
- 48 על הסיבה לשינוי בשם הגיליון ראו ליד הערה 125 במאמר.
- 49 יוגנט, 2, תשרי תרפ"ט, עמ' 12.
- 50 שם, עמ' 1-2.
- 51 אינפֿארמאציעס [5], טבת-שבט תרפ"ט, עמ' 6.
- 52 צו"י, 4, אייר תרפ"ט, עמ' 1. תורגם מידיש.
- 53 שם. תורגם מידיש.
- 54 שם, עמ' 8.
- 55 צו"י, 5, סיוון תרפ"ט, עמ' 1-3, 5-6, 10.
- 56 על ברנשטיין ראו קליבנסקי, "תפארת-בחורים", עמ' 451, 456.
- 57 צו"י, 5, סיוון תרפ"ט, עמ' 9. תורגם מידיש.
- 58 שם, עמ' 11-13.
- 59 צו"י, 7-6, תמוז-אב תרפ"ט, עמ' 4-6.
- 60 שם, עמ' 12, תורגם מידיש; וראו שם, עמ' 12-13.
- 61 מכתב כללי לכל אחד מנדיבי לונדון שהותרמו בידי שרה פורטוגל, י"ד בשבט תרפ"ט, אמ"ל, 2-2211143/1.
- 62 המרכז לברומשטיין וקלופט, ט"ז באייר תרפ"ט, שם, 2-3821143/1; תורגם מידיש.
- 63 המרכז לוועד שידלֿבה מטו"ב במרחשוון, לוועד ז'סלֿה מכ"ב בשבט ולוויטנברג בריגה מכ"ד באדר א תרפ"ט, שם, 2-193/41143/1, 2-2351143/1, 2-3371143/1; בהתאמה.
- 64 צו"י, 7-6, תמוז-אב תרפ"ט, עמ' 1, תורגם מידיש.
- 65 שם, 11-10, טבת תרצ"א, עמ' 15-16.
- 66 חוזר מס' 30 לרביים מסיוון תר"ץ, אמ"ל, 1-171143/1.
- 67 צו"י, 11-10, טבת תרצ"א, עמ' 1, תורגם מידיש.
- 68 שם, עמ' 16-19. המרכז הזמני החדש בליטא הפולנית הוא שביקש שינוי בהגדרת הביטאון. ראו: ש' שאראפֿאן למערכת ממנחם-אב תרצ"א, אמ"ל, 1-2071143/1.
- 69 על חברת וילנה ראו רוזנסון, "בעבור צעירים", עמ' 15-72. על חברות אחרות בקרסי ראו: צו"י, 11-10, טבת תרצ"א, עמ' 16.
- 70 צו"י, שם, עמ' 17; צייט [וילנה], 1318, 21.5.1930, עמ' 3. להמלצות ששלח המרכז הליטאי לוועד חברת וילנה כיצד לפעול להקמת מרכז, ראו מכתב המרכז מב' באדר תר"ץ, אמ"ל, 2-5401143/1.
- 71 צו"י, שם, עמ' 18.
- 72 המערכת ליעקב שכטר, כ"ח בחשוון תרצ"א, אמ"ל, 1-1131143/1.
- 73 צו"י, 11-10, טבת תרצ"א, עמ' 1.
- 74 צו"י, 12, סיוון תרצ"א, עמ' 16, 19.
- 75 חוזר מס' 31 מט"ז בסיוון תר"ץ, אמ"ל, 7-181143/1; צו"י, שם, עמ' 24; המרכז לוועד "אגודת אוהבי תורה וצדקה" בבירמינגהם, י"ד בתמוז תר"ץ, אמ"ל, 2-5401143/1.
- 76 המרכז לבנק המרכזי היהודי בקובנה, א' באלול תרצ"ג, אמ"ל, 8-4731143/1; צו"י, 15-16, ניסן-אייר תרצ"ד, עמ' 17.
- 77 המרכז לנדיבה צייקין מלונדון, ב' בסיוון תרצ"א, ולוועד "עזרת-תורה" בגלזגו, י"ב בניסן תרצ"ד, אמ"ל, 7-1271143/1, 9-271/21143/1, בהתאמה.
- 78 די אידישע שטימע (להלן: איד"ש), 3585, 21.8.1931, עמ' 13.
- 79 ליפץ, "החינוך העברי", עמ' 126; לוין, פנקס הקהילות: ליטא, עמ' 68-69. השוו: ח' בן-ירוחם, ספר בית-ד: קורות ומקורות, א, ירושלים-תל אביב תשכ"ט, עמ' 184. בתנועות הנוער השתתפו בנים ובנות יחד מגיל 12 ואילו החברות בתפארת-בחורים הוגבלה לגברים בלבד מגיל 17.
- 80 קליבנסקי, "תפארת-בחורים", עמ' 474, הערה 174.

- 81 מספר הקהילות בליטא היה 185. ראו ליב גרפונקל, "מאיגרא רמא לבירא עמיקתא", בתוך: חסמן ואחרים (עורכים), *יהדות ליטא*, עמ' 51; על פי Liekis, *A State*, p. 131. מספר הקהילות היה 175.
- 82 ראו מכתב פתוח של המרכז, ה' באדר תרצ"א, אמ"ל, 7-1041143/1.
- 83 המרכז ליוסף פייוולזון, י"ד בכסלו תרצ"ב, שם, 7-1791143/1.
- 84 המרכז לבית-חולים בקובנה [תשרי תרצ"ג], שם, 8-1321143/1.
- 85 למשל מכתב המרכז אל [יעקב] דאווידסאן משוול, ה' באייר תרצ"ג, שם, 8-3831143/1.
- 86 המרכז ליוסף פייוולזון, כ"ג באלול תרצ"ג (שם, 8-4921143/1); צו"י, 15-16, ניסן-אייר תרצ"ד, עמ' 17.
- 87 המרכז לשרה פורטוגל, כ"ו בכסלו תרצ"ד ולכל החברות, ג' בטבת תרצ"ד, אמ"ל, 9-361143/1, 9-571143/1-9 בהתאמה. וראו גם צו"י, שם, עמ' 17; איד"ש, 21.12.1933, 4420, עמ' 5.
- 88 צו"י, 10-11, טבת תרצ"א, עמ' 12. וראו גם מיכל פון למרזו, כ' לעומר תרצ"ד, אמ"ל, 1-2751143/1.
- 89 צו"י, 15-16, ניסן-אייר תרצ"ד, עמ' 1, תורגם מידיש.
- 90 צו"י, שם, תורגם מידיש. אין בידי גיליונות 13 ו-14 ולפיכך אינני יודע אם הגדרה זו לא הופיעה כבר בגיליונות אלה.
- 91 אברהם פוסולצקי להלל בישקו בציטוויאן, ד' באייר תרצ"ד, אמ"ל, 9-2791143/1; תורגם מידיש.
- 92 דו"ח הלל בישקו מלונדון, כ"ג באלול תרצ"ד, שם, 9-2871143/1.
- 93 צו"י, 17, מרחשוון תרצ"ו, עמ' 1, תורגם מידיש.
- 94 שם, עמ' 16, תורגם מידיש. על הרב פייוולזון ראו קליבנסקי, "תפארת-בחורים", עמ' 463, הערה 121.
- 95 המרכז לשמואל מרקוס, כ"א בטבת תרצ"ד ולחברי תפארת-בחורים, ה' בטבת תרצ"ה, אמ"ל, 9-1141143/1, 9-3771143/1, בהתאמה.
- 96 צו דער יוגנט, 18, שבט תרצ"ו, עמ' 13.
- 97 שם.
- 98 שם, עמ' 19-22.
- 99 שם, עמ' 6-8, תורגם מידיש.
- 100 שם, עמ' 13.
- 101 אידישער לעבן (להלן: איד"ל), 90, 11.12.1936, עמ' 1; 101, 12.3.1937, עמ' 12. שני הגיליונות אינם בידי.
- 102 שם, 251, 29.3.1940, עמ' 1.
- 103 קליבנסקי, "תפארת-בחורים", עמ' 486-488.
- 104 נמנו עם הגימנסיה הראלית בקובנה: "ליטא", *הצפירה*, 26 (27.6.1918), עמ' 13; "יהודייה" בוילנה: Andrew N. Koss, "Two Rabbis and a Rebbetzin: The Vilna Rabbinate During the First World War", *European Judaism*, 48, 1 (2015), pp. 123-124; "חבצלת" בוורשה: Rachel Manekin, "From Anna Kluger to Sarah Schenirer: Women's Education in Kraków and Its Discontents", *Jewish History*, 33 (2020), pp. 56-57.
- 105 גרשון בקון, *פוליטיקה ומסורת*, ירושלים 2005, עמ' 138. על שרה שנירר והרשת שהקימה ראו: Naomi Seidman, *Sarah Schenirer and the Bais Yaakov Movement: A Revolution in the Name of Tradition*, Liverpool: Littman Library of Jewish Civilization—Liverpool University Press, 2019.
- 106 "תרבות" הייתה עברית-לאומית אך לא בעלת אוריינטציה דתית, אף שחלק מתלמידיה באו מבתי יהודיים שומרי מצוות, ו"קולטור ליגע" הייתה במוצהר אנטי-ציונית ואנטי-דתית. ראו בערל כהן, "החינוך העברי בליטא העצמאית", בתוך ספרו *יידישע שטעט, שטעטלעך און דאָרפֿישע ייִשובים אין ליטע ביז 1918*, ניו יורק 1991, עמ' 723.

- 107 יצחק-רפאל הלוי עציון (האֵלצבערג), "יבנה" שולן אין ליטע", בתוך: ח' לייקאָוויטש (עורך), ליטע, ב, תל אביב תשכ"ה, עמ' 361, 363-364; זלקין, "שיהיה כולו עברי", עמ' 121-142.
- 108 על הרב הנקין ראו Ben-Tsiyon Klibansky, "Return-to-Tradition Radical Jewish Women Organization 'Beit-Yakov' in Interwar Lithuania", *Jewish Culture and History*, 25, 3 (2024) 333 n24 (להלן: "Return-to-Tradition" (Klibansky).
- 109 חברה תפארת-בחורים בשדבה הייתה עד מהרה אחת הבולטות בתנועה. המרכז לחברת שדבה, כ"ו באב תרפ"ח, אמ"ל, 1/2951143-2.
- 110 בית-יעקב, אדר תרצ"ג, עמ' 1, תורגם מידיש.
- 111 תאריך ההקמה, 26 במאי 1931, על פי הכיתוב בתמונת היובל החמישי של סניף שדבה. ראו: מוזאון "העירייה האבודה" בשדבה, אוסף איווט סונקין.
- 112 שמואלוביץ, 5 יָאָר, עמ' 8, 10, 22; בית יעקב שטים, תשרי תרצ"ו, עמ' 16 (להלן: בית יעקב שטים).
- 113 בית יעקב אין ליטע, סיוון תרצ"ד, עמ' 14 (להלן: בית יעקב אין ליטע).
- 114 ראו שמות רבה כח, ב. על תנועת בית-יעקב בליטא ראו Klibansky, "Return-to-Tradition", pp. 319-337. מלבד הדמיון בשם לא היה כל קשר בין חברות אלה ל"בית יעקב" הפולנית בשום היבט.
- 115 שמואלוביץ, 5 יָאָר, עמ' 10.
- 116 אידישע וועלט, 5, 22.1.1932, עמ' 3 (בקובנה) (להלן: איד"ו); בית-יעקב אין ליטע, עמ' 14, 16 (בגודלֶבֶה, קָלֶם, יְנִישֶׁק וְקִידָן).
- 117 "Lietuvos žydų tikybinės draugijos 'Bet Jakob' įstatai" מ-22.12.1933 (נרשם ב-9.3.1934; אמ"ל, 6-3-402/4/758), (להלן: Lietuvos žydų).
- 118 נראה שהיה זה לקראת ראשית 1933, שכן אז יצא לאור הגיליון הראשון של ביטאון התנועה (ראו להלן, הערה 122).
- 119 בית יעקב, שבט תרצ"ח, עמ' 11-13, תורגם מידיש. ברוח דומה ראו בית יעקב שטים, עמ' 2; בית יעקב רוף, כסלו תרצ"ז, עמ' 10.
- 120 שמואלוביץ, 5 יָאָר, עמ' 13, 17. על ספרים אלה ראו Chava Weissler, "The Religion of Traditional Ashkenazic Women: Some Methodological Issues", *Association for Jewish Studies Review* 12, 1 (1987), pp. 82-83.
- 121 שמואלוביץ, שם, עמ' 13.
- 122 שם, עמ' 13-14, 16, 21. הגיליון הראשון, בית יעקב, יצא לאור באדר תרצ"ג (פברואר 1933).
- 123 למחקר ראשוני על תנועה זו ראו מאיר ליכטנשטיין, "הסתדרות 'צעירי ישראל' בליטא: פרק בתולדות האורתודוכסיה", עבודה סמינריונית שהוגשה לעמנואל אטקס, ירושלים תשנ"ב.
- 124 היא לא הופיעה בגיליונות של כסלו תרצ"ז, שבט תרצ"ח וטבת ת"ש.
- 125 גרשון אלימור (ולקובסקי), "העיתונות היהודית בליטא העצמאית", בתוך: יהודה גוטהלף (עורך), עיתונות יהודית שהיתה, תל אביב 1973, עמ' 367 (להלן: אלימור, "העיתונות היהודית"). דוגמאות לביטאונים מסוג זה: די צוקונפט של מפלגת הגרוסמניסטים ב-1933 (שם); קולנו של בני עקיבא בשנים 1937-1939.
- 126 מגיליון שבט תרצ"ח היה נוסח חדש: "מיועד לאינטרס תנועת הנשים הדתיות 'בית-יעקב' בליטא". הנוסח הישן והחדש הם מידיש.
- 127 בית יעקב שטים, עמ' 14, תורגם מידיש.
- 128 ראו עליו לעיל, ליד הערה 50.
- 129 ראו הנאמן, ג, שבט תרפ"ח, עמ' 9; ה, אייר תרפ"ח, עמ' 12-13. כעבור שנים אחדות לא הסתירה מערכת הנאמן את עובדת היותה סופרת הביטאון. ראו מודעת ברכה לרגל נישואיה בשמה הגלוי, הנאמן, כז, תשרי תרצ"א, עמ' 18.
- 130 לססמאות בעניין ה"צדקה", למשל, ראו בית יעקב ווידמונג, כסלו תרצ"ט, עמ' 1, 3, 13.
- 131 ראו בית יעקב היום, כסלו תרצ"ד, עמ' 12.

- 132 **בית יעקב**, אדר תרצ"ג, עמ' 7-9. בגיליון השני שונה שמו ל"מה נשמע ב'בית-יעקב'?", **בית יעקב היום**, עמ' 6-8.
- 133 **בית יעקב**, שם, עמ' 9-10. בגיליון השני שונה שמו לבעולם האורתודוקסי, **ראו בית יעקב היום**, עמ' 8-10.
- 134 **בית יעקב אין ליטע**, עמ' 3.
- 135 שם, עמ' 4, תורגם מידיש.
- 136 **ראו בייחוד בית יעקב לעבן**, טבת ת"ש, עמ' 13.
- 137 **ראו בית יעקב אין ליטע**, עמ' 4, 6, 8.
- 138 **ראו בית יעקב אויסגאבע**, אדר ב תרצ"ה, עמ' 12.
- 139 **בית יעקב שטים**, עמ' 1. תורגם מידיש.
- 140 **בית יעקב**, אדר תרצ"ג, עמ' 8. תורגם מידיש.
- 141 **בית יעקב אויסגאבע**, אדר ב תרצ"ה, עמ' 3. תורגם מידיש. קריאות אלה חזרו עד לימי המלחמה.
- ראו בית יעקב לעבן**, טבת ת"ש, עמ' 10.
- 142 **בית יעקב אין ליטע**, עמ' 6. עליה ראו לעיל, ליד הפניה 39; **בית יעקב**, שבט תרצ"ח: פנים כריכה קדמית.
- 143 **בית יעקב אין ליטע**, עמ' 8. סיפור אחר שלה בעברית הופיע בגיליון הראשון בעמוד שיועד לשפה העברית: **בית יעקב**, אדר תרצ"ג, עמ' 12.
- 144 **בית יעקב אין ליטע**, עמ' 11.
- 145 **בית יעקב שטים**, עמ' 6.
- 146 שמואלוביץ, 5 יאָר, עמ' 14-15.
- 147 סעיף 25 בתקנון התנועה מ־22.12.1933 קבע שהוועידות תהיינה בהפרש שנתיים. ראו Lietuvos "žydų", 402/4/758-4, אמ"ל.
- 148 המספר על־פי 8, p. 15 (11.4.1935), *Der Israelit*, "Fünf Jahre Telscher Beth Jacob". דיווחי הסניפים בגליונות **בית יעקב ואיד"ל** מורים שהיו 14 סניפים בשלהי 1935.
- 149 **בית יעקב שטים**, עמ' 1. תורגם מידיש.
- 150 **איד"ש**, 5244, 20.12.1935, עמ' 1; **צו"י**, 18, שבט תרצ"ו, עמ' 23.
- 151 **צו"י**, שם.
- 152 **ראו בית יעקב שטים**, עמ' 16 ובית **יעקב אין ליטע**, עמ' 4.
- 153 **צו"י**, 18, שבט תרצ"ו, עמ' 23-24. על החלטת תפארת-בחורים ראו לעיל, ליד הפניה 47.
- 154 על התפתחות זו והקשר שלה לבית יעקב ראו 10-11, pp. Klibansky, "Return-to-Tradition".
- 155 **בית יעקב**, שבט תרצ"ח, עמ' 25; שם, כריכה קדמית.
- 156 **ראו איד"ל**, 144, 17.1.1938, עמ' 11.
- 157 **איד"ל**, 147, 4.2.1938, עמ' 3.
- 158 ב־10.10.1939 חתמו ברית המועצות וליטא על הסכם סיוע הדדי, שסעיפו הראשון קבע את העברת וילנה וסביבתה לידי המדינה הליטאית: Leonard Shapiro, *Soviet Treaty Series*, II (1929-1939), Washington DC, 1955, pp. 213-214.
- 159 **בית יעקב לעבן**, טבת ת"ש, עמ' 2.
- 160 שם, עמ' 1. תורגם מידיש.
- 161 **איד"ל**, 249, 15.3.1940, עמ' 2. מספר הסניפים – על־פי נתונים שדווחו בגליונות **בית יעקב**, **איד"ל** וגם אצל שמואלוביץ, 5 יאָר, עמ' 5-6; מספר החברות שבהם מושתת על אותם נתונים והערכות מינימליסטיות שלי.
- 162 **איד"ל**, 255, 10.5.1940, עמ' 4.
- 163 שם, 243, 2.2.1940, עמ' 4.
- 164 שם, 246, 23.2.1940, עמ' 4.

- 165 היובל היה אמור לחול ב' בסיוון תש"א (5.6.1941), בשלהי השלטון הסובייטי, 17 ימים לפני כניסת הצבא הגרמני לליטא.
- 166 על הרצח האכזרי והמהיר מאוד של היהודים בפּרוֹבִּינְצִיַּה הליטאית, ראו David Bankier, *Expulsion and Extermination: Holocaust Testimonials from Provincial Lithuania*, Jerusalem 2011. על פעילותה בגטו סלבודקה של הקבוצה האחרונה של בית־יעקב ראו בית יעקב (ירושלים), 13, תש"ך, עמ' 7.
- 167 אלימור, "העיתונות היהודית", עמ' 357–373.
- 168 ראו איד"ל, 1, 8.7.1921, עמ' 4.
- 169 ב־1922 התאחדו העיתונים איד"ל ואידישער טאָגעבלאַט, שהיה כנראה אגודאי במקורו. שם, 17, 21.2.1922, עמ' 1.
- 170 שם, 129, 11.5.1923, עמ' 5; 163, 1.2.1924, עמ' 1; 191, 19.9.1924, עמ' 4. ב־1922 יצא לאור בקובנה השבוע, שבועון עברי אורתודוקסי בחסות אגודת ישראל, שנועד לשמש במה לספרות ולשאלות הזמן. בידי שני גיליונותיו הראשונים נראה שהוא הופיע זמן קצר בלבד; ממילא לא נמצא בו זכר לחברת סלבודקה.
- 171 איד"ל 204 (6.2.1925), עמ' 4.
- 172 הנאמן, א, כסלו תרפ"ח, עמ' 1.
- 173 על ניסיונות לחידוש הופעתו ראו איד"ו, 4, 15.1.1932, עמ' 3.
- 174 לדוגמה, הנאמן, א, כסלו תרפ"ח, עמ' 16; ג, שבט תרפ"ח, עמ' 16; ד, אדר–ניסן תרפ"ח, עמ' 16.
- 175 שם, ה, אייר תרפ"ח, עמ' 16.
- 176 למשל, שם, 18; שם, ט, אלול תרפ"ח, עמ' 16.
- 177 שם, י, תשרי תרפ"ט, עמ' 14. וראו גם שם, עמ' 8–9.
- 178 על הסיבות לשקיעת העיתונות האורתודוקסית בשנות העשרים והתחדשותה המגומגמת בראשית שנות השלושים ראו איד"ו, 32, 30.9.1932, עמ' 4. על כוונות העורך בנוגע לעיתון החדש ראו שם, 24.12.1931, עמ' 1.
- 179 שם, 4, 15.1.1932, עמ' 4, תורגם מידיש.
- 180 שם. החלק הראשון של המאמר אינו בידי.
- 181 איד"ו, 9, 19.2.1932, עמ' 3; 13, 21.3.1932, עמ' 5; 16, 8.4.1932, עמ' 3. וראו גם 17, 20.4.1932, עמ' 5.
- 182 שם, 5, 22.1.1932, עמ' 3; 11, 4.3.1932, עמ' 4.
- 183 שם, 17, 20.4.1932, עמ' 5.
- 184 לדוגמה, שם, 29.1.1932, עמ' 6. פרסום זה פסק מגיליון 21 של העיתון ב־20.5.1932. גיליונות 24–30 אינם בידי.
- 185 לדוגמה איד"ו, 8, 12.2.1932, עמ' 4; 10, 26.2.1932, עמ' 4.
- 186 בשני הגיליונות שבידי לא נמצאו אזכורים של בית־יעקב ותפארת־בחורים.
- 187 בדאָס אידישע וואָרט, 4, 15.12.1933, עמ' 2, צוינה הופעה חד־פעמית של איד"ל שיוחרה לדמות ה"חפץ־חיים". הופעה סדירה שלו החלה ב־4 במאי 1934.
- 188 למשל, איד"ל, 36, 13.9.1935, עמ' 4; 101, 12.3.1937, עמ' 8.
- 189 למשל, שם, 101, 12.3.1937, עמ' 8; 194, 20.1.1939, עמ' 3.
- 190 למשל, שם, 115, 25.6.1937, עמ' 4; 254, 22.4.1940, עמ' 16.
- 191 למשל, שם, 107, 30.4.1937, עמ' 4; 257, 24.5.1940, עמ' 4.
- 192 שם, 209, 12.5.1939, עמ' 3 (מידיש).
- 193 למשל, שם, 90, 11.12.1936, עמ' 1; 257, 24.5.1940, עמ' 1.
- 194 למשל, שם, 102, 19.3.1937, עמ' 1; 204, 3.4.1939, עמ' 12.
- 195 למשל, שם, 91, 18.12.1936, עמ' 4; 201, 10.3.1939, עמ' 7.

- 196 למשל, שם, 233, 24.11.1939, עמ' 4; 259-260, 11.6.1940, עמ' 1.
- 197 ראו בית יעקב שטים, עמ' 2.
- 198 עד לגיליון 5 פנו הסיסמאות גם לחברים, למשל, צו"י, 1, ניסן תרפ"ח, עמ' 15; יוגנט, 2, תשרי תרפ"ט, עמ' 3, 11, 12, וגם לצעירים שמחוץ לתנועה, למשל, צו"י, 1, שם, עמ' 12; שם, 5 סיוון תרפ"ט, עמ' 15, ואילו מגיליון 6 ואילך נועדו הסיסמאות לחיזוק פנימי. לדוגמה, צו"י, 8, טבת תר"ץ, עמ' 19; 15-16, ניסן-אייר תרצ"ד, עמ' 10.
- 199 והוסיפה: "וגם זה מושג, מסיבות טכניות, בקשיים גדולים". ראו איד"ל, 209, 12.5.1939, עמ' 3, תורגם מיידית.
- 200 על הכוחות הפנימיים שלא נוצלו להקמת עוד סניפי בית-יעקב רבים, ראו דברי הביקורת הנוקבים של עלא שמואלוביץ, שם, 204, 3.4.1939, עמ' 10.
- 201 על סיוע היושב ראש הזמני של מרכז תפארת-בחורים, הרב הלל בישקו, להקמת חברות בית-יעקב חדשות, ראו בית יעקב אין ליטע, עמ' 15; אלה שמואלוביץ להלל בישקו, י"ב באב תרצ"ה, בידספיריט, מכירה-פומבית 141, פריט 214.